

Vacys Bagdonavičius

VYDŪNAS
Trumpa biografija

*O tik labai norėčiau, kada teks gyvenimą baigti,
būt buvęs tautoje aiški žmoniškumo apraiška
ir tuo kitus tam žadinęs.*

Vydūnas

V Y D Ū N O D R A U G I J A

Vacys Bagdonavičius

VYDŪNAS
Trumpa biografija

Vilnius
2005

UDK 1(474.5):929Vydūnas
Ba-121

Vacys Bagdonavičius

VYDŪNAS

Trumpa biografija

Leidinyi parengtas ir išleistas
Vydūno draugijos lėšomis

ISBN 9986-638-56-9

© Vacys Bagdonavičius, 2005

© Vydūno draugija, 2005

© Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005

PRATARMĖ

Vydūno – vieno iš ryškiausių mūsų kultūros asmenybių reikšmingumas jau yra akivaizdus. Tačiau jo gyvenimas nėra toks žinomas, kokio nusipelnė šis išžymus tautos žmogus. Išsamesnės jo biografijos, parašytos S. Šemerio, A. Krauso, A. Merkelio, šiandien mažai kam teprieinamos. Šių eilučių autorius tikisi baigti ir išleisti išsamią tiek gyvenimą, tiek kūrybą apimančią iškiliam mąstytojui skirtą monografiją. Tačiau kol ji išvys dienos šviesą, dar praeis kuris laikas. O žmonėms, ypač jaunimui, žinojimo apie įstabią, legendomis apipintą asmenybę reikia jau dabar. Todėl ir ryžtasi leisti šią, nors ir konspektyvią, knygelę, kurios pagrindą sudaro 1987 m. išėjusios monografijos „Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai“ viena iš dalių. Toji monografija jau irgi yra tapusi bibliografinė retenybe. Autorius, peržvelgęs po kiek laiko, pamatė, kad joje įdėta Vydūno gyvenimo apžvalga esminių korektyvų nėra reikalinga ir šiandien. Juo labiau, kad ji parašyta originalių tyrimų pagrindu, remiantis ne tik literatūriniais, bet ir archyviniais šaltiniais. Žinoma, galima gerokai papildyti ir išplėsti, pagyvinti – tai autorius ir daro, rengdamas minėtąją naują monografiją. Na, o jeigu reikia trumpos biografijos, ir kuo greičiau, kažin ar ji kitokia būtų ir naujai rašoma, negu ta, kurią autorius ryžtasi atiduoti skaitytojui, tikėdamasis ne tik jo dėmesio, bet ir atlaidumo.

VAIKYSTĖS IR PAAUGLYSTĖS METAI

Archyvinių dokumentų, liudijančių Vydūno (tikroji pavardė – Vilhelmas Storostas*) gimimo faktą, datą, vietą, nėra išlikusių. Visose biografijose ir autobiografijose sakoma, jog Vilhelmas Storostas gimė 1868 m. kovo 22 d. Šilutės apskrities Jonaičių kaime**. Tėvas, Pagrynių kaimo (Šilutės apskr.) valstiečio sūnus Anskis Storostas, buvo mokėsis Berlyno evangelikų misionierių seminarijoje. Dėl silpnos sveikatos (sirgo džiova) negalėdamas vykti į Pietų Afriką misionieriauti, kurį laiką Klaipėdos krašte ir Žemaitijoje rinko misijoms aukas. Vedęs turtingo valstiečio iš Lankupių kaimo (Klaipėdos apskr.) dukrą Mariją Ašmonaitę, gavo sėslesnę evangelikų kunigo tarnybą Naumiestyje (dabar Žemaičių Naumiestis). Šeima apsigyveno netoli nuo tarnybos vietos – Šilmeižių kaime. Čia gimė pirmasis sūnus. Paskui Storostams pavyko išsinuomoti namelį pas Anskio giminaitį ūkininką Palkį Jonaičiuose, kur „Verdainės šventnamio varpams gaudžiant į jusnims patiriamą pasaulį“ ir atėjo antrasis vaikas – Vilhelmas – būsimasis Vydūnas. Tačiau ilgiau neužsibūta ir čia. Išlaikęs reikalingus egzaminus, A. Storostas gavo pradžios mokyklos mokytojo vietą Pilkalnio apskrities Naujakiemio (Neudorf) kaime, kur 1869 m. su šeima nuolat apsigyveno. Čia gimė dar aštuoni vaikai, iš kurių du visai mažičiai mirė. Augant aštuonių vaikų būriui (dvi mergaitės ir šeši berniukai), namuose didelių išteklių nebuvo, bet niekada nestokojo gražaus susiklausymo, tarpusavio santykių darnos, žmogiškos šilumos.

* Beveik visuotinai įsigalėjusi šios pavardės forma – *Storosta*. Tačiau pats Vydūnas, pateikdamas šeimos genealogiją bei po viena kita publikacija, savo pavardę rašo: *Storostas*. Šios formos laikysimės ir mes.

** Tokia gimimo data ir vieta įrašyta paskutiniame Vydūno pase, išduotame 1952 m.

Rūpintis dideliu būriu vaikų, juos auklėti Storostams nebuvo lengva. Būsimasis Vydūnas buvo vienas iš mylimiausių, bet ir gana užsispyręs bei padykęs, todėl bene daugiausia kantrybės iš tėvų reikalavusių vaikų. Tačiau didžiausią rūpestį jiems kėlė Viliaus sveikata: nuo gimimo jį kamavo iš tėvo paveldėta džiova, dar mažas būdamas persirgo raupais, o ūgtelėjęs – kaklo limfinių liaukų uždegimu ir akių granulioze. Paūmėjęs džiovai, keletą kartų gyvybė kaibojo ant plauko. Dar jaunas būdamas, Vilius buvo parašęs net kelis testamentus.

Tauriosios tėvų būdo ir elgsenos savybės buvo stipriausi pradiniai impulsai humanistinėms būsimąjo mąstytojo ir kūrėjo nuostatoms formuotis. Kaip pats prisimena, „nuoširdžiame motinos jausmingume ir šviesiame tėvo mąstyme jis pirmiausia suvokė žmogų“.

Tėvas buvo nors ir griežtas, ūmaus būdo, bet kartu atlaidus, jautrus, dėmesingas žmogus. Greičiausiai dėl silpnos sveikatos mažai rūpinosi ūkio reikalais, bet labai mylėjo gamtą ir ugdė vaikų meilę jai. Kartu su jais užveisė didelį sodą, visi stropiai jį prižiūrėjo, globojo žvėrelius. Dažnai pro žiūroną žvelgdavo į žvaigždėtą dangų, rodydavo jį vaikams ir įkvėptai kalbėdavo apie „begalines tolumias, begalinę erdvę“.

Kaip dvasiškis ir liaudies mokytojas tiek iš vienu, tiek iš kitų kolegų A. Storostas išsiskyrė erudicija, į ortodoksiją netelpančiu mąstymu, kuris „kreipėsi į gilesnius tikybinius klausimus“. Turtingoje asmeninėje bibliotekoje, kurioje jis praleisdavo didelę laisvo laiko dalį, be teologinių knygų, buvo nemaža grožinės literatūros, daugiausia vokiečių klasikų kūrinių. Dėl apsiskaitymo ir šviesaus proto A. Storostas ypač buvo mėgstamas aplinkinių parapijų dvasiškių, kurie jo namuose dažnai svečiuodavosi. Būsimasis Vydūnas ne tik smalsiai klausydavosi jų šnekų, bet ir pats išdrįsdavo dėl kai kurių tikėjimo dalykų pasiginčyti. Ypač gerbiamas svečias

buvo žinomas religinės raštijos veikėjas F. Keltis, kuris mažajam Viliui atrodydavęs kaip šventas žmogus.

Tėvas buvo principingai nusistatęs tautiniu atžvilgiu. Jausdamasis esąs ištikimas monarchinės valstybės pilietis, tą ištikimybę diegdamas savo vaikams ir mokiniams, jis kartu jautėsi esąs ir lietuvis, šventa pareiga laikė juo išlikti. Tą pareigą ugdė ir vaikams. „Namuose lietuvių kalba buvo deramai kukliu išdidumu užstojama, ypač tėvo“, – prisimena Vydūnas. Kartą vienam mokyklų inspektoriui nusistebėjęs, kad mokytojas namie kalbąs ne vokiškai, A. Storostas ironiškai paklausęs, ar tik ponas inspektorius šeimoje nešnekąs lotyniškai.

Naujakiemio mokytojas nepraleisdavo progos apsilankyti netolimuose Lazdynuose, kai ten vykdavo vieši „Birutės“ draugijos susirinkimai. Juose buvo susitikęs su žinomais aušrininkais A. Višteliu ir J. Zauerveinu. Tų susitikimų išpūdžius pasakojo ir vaikams. Didžiuodamasis vaikams sakydavo, kad net „tūli vokiečių mokslininkai su pagarba yra rašę apie lietuvius, jų būdą ir kalbą“.

Per motinos vidinį pasaulį būsimajam mąstytojui atskleidė valstietiškos pasaulėjautos, liaudies kultūros grožis. Geriausiuose motinos būdo bruožuose vaikas išvelgė esminius lietuviškumo bruožus – „prakilnumą, širdingumą, teisingumą ir taurumą“. Nuo jaunumės jai teko tvarkyti anksti mirusio tėvo ūkį. Ta pati dalia jos laukė ir ištekejusios. Augusi vokiškumo beveik nepaliestame prie gražiosios Minijos prigludusiame Lankupių kaime, savo dvasioje ji išsaugojo valstietiškuosius lietuviškos pasaulėjautos pradus, slaptą prieraišumą prie liaudies papročių, dainų, pasakų, padavimų. Tačiau visus tuos jai brangius liaudies kultūros relikтус motina nuo vaikų slėpdavo. Nesiliesti prie „pagonišku“ dalykų dar jaunystėje jai buvo prisakęs jos dėdė – tėvo brolis Jokūbas Ašmonas, garsus visame Klaipėdos krašte sakytojas

*Mokytojas Anskis Storostas su Naujakienio (Pilkalnio apskr.) mokiniais.
Tarp jų ir būsimasis filosofas, jo broliai, seserys*

Vydūnas su Tilžės giedotojų draugija. 1907 m.

ir giesmių kūrėjas. Dažniausiai namuose būdavo girdėti švelniai ir jausmingai motinos giedamos giesmės, kurios skambėjo taip, „lyg būtų savos širdies sukurtos“. Daina pasigirsta tik retkarčiais, ir „motutė dainuoja taip, lyg norėtų kažką nuslėpti, lyg dainuotų ką draudžiamą“. Tačiau bandyti slėpti savo lietuviškumą ji laikė tiesiog gėda ir stengėsi, kad vaikais taip gėdingai nesielgtų.

Laikydami Prūsų lietuviams būdingų protestantiškųjų tradicijų, tėvai stengėsi vaikus išauklėti dorus, religingus, neatsimetusius nuo lietuviybės. Religingumas buvo viso auklėjimo šerdis. Nuo pat lopšio dienų vaikus lydėjo tėvų maldos, o kiek prakutę vaikai patys pratinami melstis, netgi maldų žodžius savarankiškai sudėti. Motinos paakintas, devynerių metų Vilius perskaito visą Bibliją, bet daug kuo joje, ypač Senajame Testamente, nusivilia. Jautrų vaiką itin slegia čia aprašomi žiaurūs dalykai. Tėvo padedamas, išsiaiškina, jog juos reikia suprasti ne tiesiogine prasme, o alegoriškai. Neortodoksine linkme vaiko mąstymus religijos klausimais kreipia ir godžiai skaitomos knygos iš tėvo bibliotekos.

Namuose skiriamas ypatingas dėmesys religijai buvo vienas iš reikšmingiausių veiksnių, daugiausia nulėmusių Viliaus dvasinį brendimą ir intelektualinių ieškojimų kryptį. Tačiau svarbų vaidmenį auklėjant vaikus, formuojant jų dvasinį pasaulį, Storostų šeimos gyvenime vaidino ir kiti dalykai, ypač pagarba menui. Čia buvo puoselėjama muzika, domimasi literatūra, daile. Bene didžiausias dėmesys buvo skiriamas muzikai. Tėvas turėjo rojalį, pianiną, du smuikus, pats jais gerai grojo ir bent vienu iš šių instrumentų mokė groti vaikus. Vilius bandė pūsti fleitą, smuikuoti, bet labiausiai susižavėjo arfa ir suaugęs pats ją nusipirko. Su ja nesiskyrė beveik visą gyvenimą. Toji arfa laimingu būdu yra išlikusi ir šiandien saugoma Kintų Vydūno kultūros centre. Iš motinos paveldėję pomėgį giedoti, vaikai sudarė mažą šei-

mos chorą, kuriam dirigavo būsimasis mąstytojas. Giesmės, o kartais ir dainos Storostų namuose skambėdavo ištisais rudens ir žiemos vakarais.

Nepaprastai stiprų išpūdį Viliui darė liaudies dainos, tiek motinos slapčia dainuojamos, tiek iš vieno kaimyno retkarčiais nugirstos, ypač tos, kurias sutartinai traukdavo į darbą einantys miško darbininkai ar tamsiais rudens vakarais pagiryje stūksančioje jaujoje prie besiplaikstančios ugnies dainuojantys vyrai.

Namų aplinkoje kalėsi ir pirmieji Vydūno literatūrinio talento daigai. Anksti išmokęs skaityti, ypač pamėgo F. Šilerio kūrybą. Būdamas aštuonerių metų, skaitęs „Mariją Stiuart“ ir verkęs. Vokiečių literatūros klasiko paveiktas, panoro ir pats rašyti. Devynerių metų berniukas bando eilėmis išreikšti savo religinius išgyvenimus, o „broliam ir seselėm, vakarais susėdus, pasakodavo ką lyg sapnavęs ar ką kaip nors regėjęs“.

Vaikystėje būsimąjį Vydūną viliojo ir dailė. Jis didžiai žavėjosi liaudies menu, daug piešė, o apie meną išmanantys tėvų pažįstami, pamatę piešinius, jam pranašavo dailininko ateitį.

Tėvo mokomas, po namų stogu Vilius išėjo Naujakiemio pradinę mokyklą, kurią baigė 1883 m. Kadangi vyresniuosis vaikus buvo numatyta leisti gimnazijon, šalia mokyklinių dalykų tėvas juos dar kiek pamokė graikų ir lotynų kalbų. Vilių tėvas norėjęs nukreipti į dvasininko kelią. Tačiau materialiniai ištekliai buvo menki, ir aukštesnių mokslų vaikams teko atsisakyti. Nepriimtinas Viliui buvo ir tėvo siūlymas mokytis amato. Pats savo galva apsisprendė tapti liaudies mokytoju, tam nespriešino ir tėvai.

1883–1885 m. Vilius mokėsi Pilkalnio preparandijoje, ruošioje moksleivius mokytojų seminarijoms, o 1885–1888 m. – Ragainės mokytojų seminarijoje, kur įgijo liaudies mokytojo cenzą. Penkeri mokymosi preparandijoje ir seminarijoje me-

tai nebuvo šviesiausi Vydūno gyvenime. Skaudžiai žeidė šiose mokymo įstaigose vyraujančios šovinistinės nuotaikos, užgaulūs pedagogų atsiliepimai apie lietuvius ir jų kultūrą. Dvasinei būsenai ypač atsiliepė paūmėjusi džiova. Kankino dažni kraujoplūdžiai iš plaučių, beveik buvo prarasta viltis pasveikti. Tačiau nugalėjo didelis noras gyventi ir kažką prasminga padaryti. Pasak paties Vydūno, daug prie šios pergalės prisidėję ir tai, kad jis atsisakęs valgyti mėsos. Nuo dabar būsimasis mąstytojas – visą gyvenimą griežtas vegetaras.

Seminarijoje gaunama šiokių tokių impulsų ir paskatų kūrybai: mokytojai rodo pavyzdžiu Viliaus rašinius iš literatūros, dažnai paveda jam sakyti progines kalbas, draugai giria jo eilėraščius. Rašė V. Storostas, žinoma, vokiškai, nes seminarijoje, kur viskas buvo dėstoma vokiečių kalba, kur visi vokiškai tekalbėjo, būsimasis rašytojas kol kas nematė „kelio, kaip sudarkytą prigimtą kalbą gerint galėtų“. Besimokant Ragainėje, į rankas patenka čia pradėjusi eiti „Aušra“, kurios pirmuosius numerius iš Kibelkos spaustuvės parsineša Viliaus jaunesnysis brolis Frydrichas, mokėsis ten raidžių rinkėjo amato. Labiausiai seminaristą patraukė literatūrinė žurnalo medžiaga, ypač poezija. Stiprų išpūdį jam padarė 1885 m. penktajame numeryje išspausdinta J. Zauerveino baladė „Macilenas ir Gražina“, iš kurios jis pajutęs gimtosios kalbos žodžio poetinį skambumą. Šio kūrinio paveiktas, būsimasis Vydūnas pats apsisprendęs rašyti lietuviškai.

DARBAS, STUDIJOS, KULTŪRINĖ VEIKLA

Baigęs seminariją, 1888–1892 m. Vilius Storostas mokytojavo Kintuose (dab. Šilutės raj.). Dirbdamas jaunesnioju triklasės pradinės mokyklos mokytoju, jis dėstė vokiečių ir lietuvių kalbas, geografiją, istoriją ir kūno kultūrą. Gyvenant pušnyuose skendinčioje pamario vietovėje, pagerėjo sveikata, dar labiau sustiprėjo impulsai kūrybai. Apie 1890 m., t. y. dirbdamas Kintuose, pradėjo rašyti lietuviškai, nes, gyvendamas tarp lietuvių, mokydamas jų vaikus, jis kartu ugdesi ir savus gimtosios kalbos įgūdžius.

1891 m. pavasarį V. Storostas puikiai išlaikė antruosius mokytojo egzaminus ir buvo pakeltas vyresnioju mokytoju, o 1892 m. rudenį, Tilžės magistrato pakviestas, pradėjo dirbti naujai įsteigtoje šio miesto devynklasėje berniukų mokykloje (Knaben-Mitellschule). Prieš keldamasis į Tilžę, jis vedė artimą Kintų mokyklos precentoriaus (vedėjo) A. Fiulhazės giminaitę (greičiausiai seserį) Klarą Fiulhazę (Füllhase), kuri jį sergantį rūpestingai slaugė. Visą gyvenimą ji buvo pasiaukojusi Vydūno globėja, su dideliu pasišventimu atsidavusi jo reikalams.

Tilžėje prabėga daugybė metų – vos ne visas Vydūno kūrybinis gyvenimas. Dirbdamas Tilžės berniukų vidurinės mokyklos vyresnioju mokytoju, Vydūnas dvidešimt metų dėstė anglų ir prancūzų kalbas. Dar du kartus – 1893 m. ir 1896 m. – Karaliaučiuje gerai išlaikė vidurinės mokyklos mokytojo egzaminus ir įgijo teisę būti tokio pobūdžio mokyklos vedėju, bet pedagoginės karjeros laiptais nepakilo. Greičiausiai todėl, kad toje karjeroje nematė prasmės ir kad netrukus aktyviai išjungė į tautiečių labai skirtą kultūrinę bei kūrybinę veiklą. Turėdamas 44 metus, 1912 m. Vydūnas išėjo pensijon, tikėdamasis ramiai atsidėti kūrybiniam ir kultūriniam darbui, į kurį buvo įsitraukęs jau nuo 1894 m., t. y. netrukus po atvykimo Tilžėn.

Per tuos nepilnus du dešimtmečius iki pensijos Vydūnas šiame darbe labai daug nuveikė, tapo pagrindine kultūrinio Prūsų lietuvių gyvenimo figūra. Pats tas gyvenimas, iki ištraukiant į jį būsimajam mąstytojui, tik prieš dešimtmetį tebuvo įgijęs bent kiek organizuotesnį pobūdį. Iki tol jis ištisai tilpo liaudies papročiuose, tradicijose, tautosakoje, tautodailėje. Kryptingai ir organizuotai veikti Prūsų lietuviai suskato paaštrėjus germanizacijai po 1871 m. Vokietijos suvienijimo. Grubus gimtosios kalbos bei tradicijų niekinimas, atviras šovinizmas dalį jų tarsi pabudino iš ramios būsenos, sustiprino nacionalinius jausmus, paragino vienaip ar kitaip priešintis nuožmėjančiai priespaudai. Organizuotis skatino ir tai, kad liaudiškos kultūros funkcionavimo formos, sparčiai vystantis kapitalizmui ir intensyvėjant germanizacijai, ėmė nebetekti savo galios bei konsoliduojančio vaidmens ir pamažu pradėjo nykti.

Viena iš pirmesniųjų organizuotesnio sąjūdžio apraiškų buvo peticijų įvairioms valstybės institucijoms rašymas ir siuntimas. Yra žinoma, kad tokios peticijos Prūsijos provincijos bei pačios imperijos valdžiai buvo siųstos 1873, 1875, 1876, 1878, 1879, 1882, 1892, 1896, 1899, 1900, 1906, 1907, 1909 metais. Gausiausiai pasirašytos buvo 1879 m. (17000 parašų), 1882 m. (19537 parašai) ir 1896 m. (27773 parašai). Tose peticijose daugiausia buvo skundžiamasi dėl lietuvių vaikų germanizavimo mokyklose, įrodinėjama, kad, išplėšiant iš vaikų gimtąją kalbą, pakertamas jų religingumas bei pagarba monarchui ir valstybei. Į daugelį tų peticijų nebuvo visai atsakyta ar paaiškinta, kad jose keliami reikalavimai esantys nepagrįsti. Peticijos turėjo kultūrinės naudos tik ta prasme, kad, jas ruošiant ir renkant parašus, vyko bent šioks toks lietuvių organizavimasis ir taip nejučiomis ruošiama dirva netrukus prasidėsiančiai šviečiamajai ir kitokiai kultūrinei veiklai.

Panašų vaidmenį vaidino ir rinkiminės kampanijos, per kurias buvo bandyta į Prūsijos Landstaga bei Vokietijos Reichstaga išrinkti savus deputatus. Nuo 1890 m. iki Pirmojo pasaulinio karo tebuvo išrinkti 4 lietuviams atstovavę deputatai – 2 į Reichstaga (J. Smalakys ir F. Mačiulis) ir 2 į Landstaga (V. Gaigalaitis ir V. Steputaitis), bet ir jiems ne ką gera tepavyko nuveikti tautiečių labui, nors pastangų ir būta nemenkų.

Prieštarinę vaidmenį kovoje su lietuvių nutautinimu suvaidino XVIII a. pradžioje užgimęs nuo protestantų bažnyčios atsiskyres pietistinis religinis judėjimas – surinkimininkai – evangelikai liuteronai, rengę pamaldas (t. y. surinkimus) privačiuose namuose. Sustiprėjus germanizacijai, surinkimininkų veikla ypač suaktyvėjo, išaugo jų populiarumas. Tvirtai laikydamiesi gimtosios kalbos, jie savo pusėn patraukdavo daugybę suvokietinta bažnyčia bei jų kalbos nemokančiais kunigais nepatenkintų lietuvių. 1901 m. duomenimis, iš 120 000 Rytprūsiose gyvenusių lietuvių beveik pusė priklausė surinkimininkams. Saugodami tikėjimą, surinkimininkai kartu saugojo ir gimtąją kalbą, ryžtingai reikalavo iš valdžios jai priklausančių teisių, buvo atkakliausi peticijų siuntėjai. Tačiau kultūriniam gyvenimui surinkimininkai darė ir žalos. Fanatiškai nekęsdami jokių pasaulietinės kultūros apraiškų, jie stengdavosi atbaidyti savo ganomuosius nuo besikuriančių draugijų ir jų renginių, kuriuos vadino velnio apsėstųjų prasimanymu. Kiek sustiprėjus surinkimininkų įtakai, Prūsų Lietuvoje pradėjo sparčiai nykti tautosaka, skurdėti tautodailė, blankti etnografiniai liaudies gyvenimo savitumai.

Organizuotis tiesioginei kultūrinei veiklai Prūsų lietuviams impulsą davė 1879 m. pabaigoje Tilžėje įsikūrusi vokiškoji „Lietuvių literatūros draugija“ („Litauische literarische Gesellschaft“). Į ją susibūrę vokiečių mokslininkai bei kiti inteligentai užsimojo rinkti ir mokslo labui išsaugoti išnykimui pasmerktos tautos kultūros vertybes. Per nepilną pusšimtį gy-

vavimo metų ji atliko ištis didelį darbą, apdorodama ir savo „Pranešimuose“ (Mitteilungen der litauschen literarischen Gesellschaft) bei atskiruose leidiniuose paskelbdama gausią mokslinės vertės iki šiol nepraradusią lituanistinę medžiagą iš istorijos, kalbos, tautosakos, mitologijos, etnografijos, sukaupdama lietuviškų leidinių, archeologinių radinių, etnografinių ir liaudies meno dirbinių rinkinius, 1905 m. įsteigdama muziejų – „Lietuvišką namelį“ Tilžėje. Be to, draugija daug nuveikė, spaudoje, paskaitose, savo visuotiniuose susirinkimuose, kitokiuose renginiuose, parodose populiarindama lietuvių liaudies kultūrą. Aktyviais draugijos nariais tapo ir nemažas lietuvių būrys tiek iš Didžiosios, tiek iš Mažosios Lietuvos. Pažymėtina, kad Prūsų lietuviai labai daug kuo (pinigais, eksponatais, organizacine veikla) prisidėjo steigiant tilžišką lietuvišką namelį-muziejų.

Sąmoningesni lietuviai ima suprasti, kad išsaugoti reikia ne tik tautos kultūros reliktus, bet ir pačią tautą, turinčią kurti naujas kultūros vertybes. Vokietis poetas poliglotas J. Zauerveinas per „Lietuvišką ceitungą“ (1882, Nr. 12) pasiūlo steigti lietuvišką draugiją, kuri pasirūpintų šventadieninėmis lietuviškomis mokyklomis, neleistų nutausti jaunajai kartai. Tame pat laikraštyje šį pasiūlymą koreguoja veikėjai iš Didžiosios Lietuvos – J. Basanavičius ir J. Šliūpas, pasisakydami, jog steigtina draugija, panaši į vokiškąją „Lietuvių literatūros draugiją“, į kurią susiburtų Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių inteligentija, dvasinio tautos gyvumo puoselėtoja. Po ilgesnių diskusijų „Lietuviškoje ceitungoje“ (1882, Nr. 12, 15, 17, 31, 32, 33, 36) susikristalizavo lietuviškos mokslo draugijos projektas, bet dėl organizacinių bei finansinių sunkumų jis taip ir liko neįgyvendintas. Tokia draugija įsisteigė 1907 m. Vilniuje. Tačiau Prūsų lietuviai tuo projektu bent iš dalies pasinaudojo. Keturi jaunuoliai – Martynas Jankus iš Bitėnų, pas jį gyvenęs gimnazijos nebaigęs Jurgis Mikšas, tilžiškiai Ernestas Vejeris ir

Kristupas Voska – 1885 m. vasario 15 d. paskelbė įsteigę „Birutės“ kultūrinę Prūsų lietuvių draugiją, kuri pagal priimtus įstatus išipareigojanti stengtis užkirsti kelią tautiečių germanizavimui. Tuo tikslu ji leisianti lietuviškas knygas, rengsianti lietuvių susirinkimus, juose kelsianti gimtosios kalbos svarbą, nušviesianti Lietuvos praeitį, supažindinsianti su lietuvių literatūra bei tautosaka, kaupsianti lituanistinius leidinius.

Ne visus užmojus „Birutei“ sekėsi įgyvendinti, tačiau jos veikla Prūsų lietuvių kultūriniame sąjūdyje suvaidino labai didelį vaidmenį. Iš esmės ji buvo pirmasis organizuotas kultūrinis sambūris, tiesiogiai agitavęs už lietuviškumo išlaikymą, ėmėsis kultūrinio tautiečių prusinimo, jų nacionalinės savimonės aktyvinimo, bandęs ieškoti konkrečių užkardų germanizacijos procesui sustabdyti. Į savo aktyvią veiklą įtraukusi šviesesnius, kiek daugiau prasilavinusius prūsų lietuvius, iš kurių labiausiai pasižymėjo gydytojas Vilius Bruožis, spaustuvininkai Jurgis Mikšas, Martynas Jankus, subūrusi keliasdešimt narių, pirmaisiais keleriais savo gyvavimo metais „Birutė“ daugiausia veikė rengdama viešus susirinkimus su pranešimais apie esamą lietuvių padėtį, apie germanizacijos politiką, apie būdus jai priešintis, apie Lietuvos praeitį, apie savo tautos sukurtus kultūros lobius ir pan. Šioje veikloje, be jau minėtų birutininkų, ypač gražiai pasireiškė J. Zauerveinas, kurio kalbos būdavo sutinkamos su didžiuliu susidomėjimu. Į įvairiose Prūsų Lietuvos vietovėse rengiamus „Birutės“ susirinkimus susieidavo kartais net po kelis šimtus žmonių. „Birutės“ veikėjai J. Mikšas, M. Jankus, V. Bruožis daug pasidarbavo padėdami J. Basanavičiui leisti „Aušrą“. Tačiau draugijai nesisekė leisti savo leidinių, įkurti J. Zauerveino siūlomų šventadieninių mokyklų. Po metų kitų susilpnėjo, o paskui beveik visiškai aptilo ir agitacinė-šviečiamoji „Birutės“ veikla. Galimas dalykas, kad ji būtų ir visiškai užgesusi, jei nebūtų buvusi suorganizuota dešimtmečio jubiliejaus šventė,

kurios sėkmė tarsi įkvėpė „Birutei“ naujos gyvybės. Ši 1895 m. vasario 17 d. Tilžėje įvykusi šventė buvo tuo ypatinga, kad ji padėjo atsirasti naujai Prūsų lietuvių kultūrinio veikimo formai, naujai kultūrinei tradicijai, kurios iki tol nebuvo ir Didžiojoje Lietuvoje. Kukliomis jėgomis suvaidinusi A. Fromo-Gužučio istorinę dramą „Išgriovimas Kauno pilies 1362 m.“ ir suorganizavusi tauragiškių dainininkų lietuvišką koncertą, „Birutė“ davė pradžią teatriniam ir muzikiniam Prūsų lietuvių gyvenimui. Vaidinimai ir lietuviškų dainų koncertai nuo dabar prūsų Lietuvoje tampa tradiciniais. Keletą metų rengdama „vasarines“ ir „žiemines“ šventes, tą tradiciją tęsia pati „Birutė“, o paskui estafetę iš jos perima šiuo atžvilgiu pajėgesnė nauja draugija, kurios atsiradimas ir veikla yra jau tiesiogiai susiję su Vydūnu.

Kaip minėta, į kultūrinę veiklą Vydūnas išitraukė 1894 m. Tais metais pasirašinėdamas J. Stroluko, Svirplio, Strazdelio, M. keliauninko, A. Aldo pseudonimais, lietuviškoje spaudoje („Naujoje lietuviškoje ceitungoje“, jos priede „Namų prietelis“, E. Jagomasto „Aušroje“) ėmė skelbti publicistinius rašinius, eilėraščius, aforizmus, pasakas. Šie kūrinėliai žymi Vydūno kūrybos kelio pradžią. Iš jų reikšmingiausi yra 1894–1895 m. „Naujoje lietuviškoje ceitungoje“ skelbti publicistiniai rašiniai, kuriuose autorius aistringai ragina jaunimą nepamiršti savųjų dainų ir kitų tautos dvasinių vertybių, ypač gimtosios kalbos, moko priešintis germanizacijai.

„Buvo tai mažmožiai“, – pasakys Vydūnas apie ankstyvasias savo publikacijas ir kurių laiką jų beveik neskelbs. Siekdamas tapti rimtu rašytoju, V. Storostas pasiryžo pirmiausia pasižvalgyti po literatūros pasaulį bei „žvilgti į gyvenimą gilinti ir <...> dvasinį regratį plėsti“. Būtent tuo tikslu jis pasinaudojo liaudies mokytojams suteikta galimybe atostogų metu laisvo klausytojo teisėmis studijuoti Vokietijos universitetuose. Nesiekdamas aukštojo mokslo diplomo, o tik steng-

damasis „susipažinti su galutiniais įvairių mokslų žiniomis“, laisvai rinkdamasis paskaitas ir jas skaitančius profesorius, keletą vasarų Vydūnas praleido Greifsvaldo (1895–1898), Halės (1899), Leipcigo (1900–1902), o išėjęs į pensiją ir Berlyno (1913–1917) universitetuose, kur iš pradžių studijavo mokytojo darbui reikalingas anglų ir prancūzų kalbas, paskui „filosofijos istoriją ir tikybos, kultūros, istorijos, meno, gamtos mokslų ir teisių filosofiją, literatūros ir meno istoriją, <...> be to dar sociologiją ir sanskrito kalbą <...> ir sekė dar tūlas <...> reikalingas mokslo šakas“. Klausė įžymių ano meto vokiečių profesorių filosofų V. Šupės, J. Rėmkės, A. Rylio, V. Vunto, J. Folkelto, K. Breizingo, A. Laosono, A. Henslerio, U. Vilamovičiaus-Molendorfo, H. Harnako, E. Lemano, G. Runcės, E. Triolčio paskaitų. Šie mąstytojai, taip pat kalbininkas T. Zybsas, istorikas K. Lamprechtas turėjo didelį poveikį filosofinėms, estetinėms bei istoriosofinėms būsimąjo mąstytojo koncepcijoms susiformuoti. Tiesioginė pažintis su savo meto vokiečių mąstytojais tęsėsi ir vėliau, kai Tilžėn skaityti paskaitų dažnai atvykdavo žymūs mokslininkai ir filosofai A. Radė, A. Deismanas, H. Veiselis, R. Eukenas, su kuriais Vydūnas asmeniškai bendraudavo ir diskutuodavo.

Ypač reikšminga būsimajam Vydūnui buvo pažintis su teosofais, su kuriais jis suartėjo 1900 m., atvykęs studijuoti į Leipcigą, tuometinį Vokietijos teosofų draugijos centrą. Čia būsimasis mąstytojas ne tik klausė teosofų pranešimų ir skaitė jų rekomenduojamą ar pačių leidžiamą literatūrą, bet ir asmeniškai susipažino su draugijos vadovais, kurių paskatintas ir ėmė pats skaityti pranešimus įvairiuose draugijos būreliuose. 1902 m. rugsėjo 7 d. Tilžėje V. Storostas pats įsteigė teosofų draugijos skyrių, kuris aktyviai veikė iki 1935 m.

Teosofija Vydūną labiausiai patraukė kaip neortodoksinio „sufilosofinto“ religingumo forma, kaip doktrina, deklaravusi, jog neteikia primato jokiai iš religijų, kurios skir-

tingomis „kalbomis“ nusako tas pačias ezoterines tiesas. Šis momentas padėjo mąstytojui sustiprinti pagarbą senajai lietuvių religijai, kuriai tiek grožinėje kūryboje (trilogija „Amžina ugnis“), tiek istoriosofiniuose ar filosofiniuose raštuose jis skirs ypatingą dėmesį.

Veikla, skirta teosofijos idėjų propagandai, kaip ir anksčiau publicistinė kūryba, tuo metu nebuvo vienintelės ir svarbiausios Vydūno kultūrinės veiklos formos. Nuo 1895 m., t. y. tik pradėjęs studijas, V. Storostas jau buvo ištraukęs į praktinį kultūrinį darbą, apie kurį dar kalbėsime. Teosofinė veikla irgi tapo būtent šio darbo dalimi. Jos tikslas – didesnio dvasingumo, negu jo galėjo teikti ortodoksinis evangeliškas tikėjimas, linkme kreipti tautiečių orientaciją, kad jie įgytų vidinio atsparumo, padedančio atsilaikyti prieš germanizaciją. „Bet man rūpėjo, – rašė Vydūnas, – kad lietuvių mąstymas ir visas jų sąmoningumas šviesėtų, kad [jie] esmiškai taptų visokios pagarbos verti. Žinojau, kad jų daugiausiai mąstyta apie tikybos ir doros klausimus. Tai tuo ir prisidėjau“. Tačiau teosofija Vydūnui netapo nei nauja išpažįstama religija, nei vieninteliu jo filosofiją maitinusių idėjų šaltiniu, nei vienintele tautiečių dvasią gaivinti galinčia versme.

Gilindamasis į teosofų, daugiausia H. P. Blavatskajos, A. Bezant, E. Šiure, A. Sineto, B. Čaterdžio ir kt. veikalus, Vydūnas turėjo progą įsigilinti į tas idėjas, kurias patys šie teosofai ėmė iš įvairių šaltinių. Pagrindinis tarp tų šaltinių buvo senoji indų filosofija. Ją teosofai papildė ir derino su kai kuriomis antikinės filosofijos (ypač pitagorizmo, platonizmo, neoplatonizmo), krikščionybės mistikų bei naujųjų laikų europinio idealizmo, ypač panteizmo, idėjomis. Vydūnas susipažino ir su jomis, tačiau labiausiai jis pasinėrė į pirminius indų filosofijos šaltinius, kurių pagrindiniai teiginiai ir tapo jo paties filosofijos branduoliu. Po tiesioginio sąlyčio su indų filosofija visos kitos į Vydūno intelektualinį akiratį patenkančios

idėjos jam bus tiek aktualios, kiek patvirtins, papildomai argumentuos tai, ką teigė šitoji filosofija. Neliks jam be poveikio ir Vakarų filosofija, nuo kurios prasidėjo jo ieškojimai ir su kuria vokiečių profesorių dėka buvo gana plačiai susipažinęs. Tačiau ir į ją gilinantis mąstytojo dėmesys labiausiai kryps ten, kur esama ryškių sąsaskambių su Rytų, ypač indų, filosofija. Indų filosofijoje Vydūnas jautėsi radęs tai, kas buvo ypač artima jo dvasiniams ieškojimams bei kas, jo manymu, buvo tinkamiausia rekomenduoti vidinės stiprybės reikalingai savo tautai. Indų filosofija jį ypač patraukė savo moraliniu kryptingumu, dėmesiu žmogui, jo kentėjimo priežasčių ir kelių tam kentėjimui įveikti aiškinimui. Indų filosofijai ypač būdingas bruožas – jos glaudus ryšys su religija, religinės ir etinės problematikos susipynimas joje – Vydūnui, nuo pat mažens auklėtam religingumo dvasia, tiesiog negalėjo nebūti artimas. Indų filosofijos idėjas priimti kaip ypač artimas didelę reikšmę turėjo ta aplinkybė, kad Vydūno pasaulėžiūrinių pozicijų ieškojimas laiko atžvilgiu beveik sutapo su jo išjūngimu į tautinį Prūsų lietuvių judėjimą, su kultūrinės jo veiklos pradžia, su tos veiklos principų ieškojimu. Būtent indų filosofijos paveiktas, Vydūnas kaip tikslingiausia kelią pasirinko moralinio atsparumo ugdymą savo tautoje. Jos idėjas suliedamas su teosofų mokymu, Vydūnas jomis remsis, jas propaguos.

Tų idėjų propagavimu reiškėsi Vydūno, kaip filosofo, veikla. Propaguodamas tas idėjas, 1905–1906 m. jis leido filosofinį dvimėnesinį žurnalą „Šaltinis“, kurio numeriai nuo 1907 m. pradėjo rodytis kaip atskiri traktatai – „Visatos sąranga“ (1907, Nr. 1), „Slaptinga žmogaus didybė“ (1907, Nr. 2–3), „Mirtis ir kas toliau?“ (1907, Nr. 4–5), „Žmonijos kelias“ (1907, Nr. 6), „Likimo kilmė“ (1908, Nr. 1–6), „Apsišvietimas“ (1909, Nr. 1–3), „Gimdymo slėpiniai“ (1909, Nr. 3–6). 1911 m. pasirodęs traktatas „Mūsų uždavinys“ buvo jau be žurnalo rubrikos. Pačiame

kas antrą mėnesį leidžiamame žurnale daugiausia buvo spausdinamos kai kurių Vakarų teosofų, mistikų, filosofų (H. Blavatskajos, F. Hartmano, J. Bémés, Tomo Kempiečio, J. Ekhar-to, Kerningo, Č. Džonstono, Dž. Bruno, V. Bėlšės ir kt.) raštų ištraukos, dedama medžiagos iš vokiečių ir anglų teosofų leidinių „Theosophical Forum“, „Theosophical quarterly“, iš senosios indų filosofijos šaltinių („Bhagavadgytos“ ir kt.). Buvo paskelbta ir apie 30 paties Vydūno straipsnių bei sekimų. Traktatuose ėmė ryškėti ir besiformuojanti sava, vydūniška pozicija, jos sąsajos su praktiniu kultūriniu veikimu. Toji sava pozicija, jos nacionalinis patosas aiškiausiai buvo išreikšti stambiausiame to meto traktate „Mūsų uždavinys“, kuriame aiškiai bandoma nužymėti kultūriškai atsigaunančios lietuvių tautos dvasinio vystymosi perspektyvą.

Kaip filosofas Vydūnas įsijungė ir į 1907 m. Vilniuje įsi-steigusios Lietuvių mokslo draugijos veiklą, kurioje aktyviai dalyvaudamas, skaitydamas tiek bendresnio filosofinio pobūdžio, tiek su tautos kultūrinio vystymosi aktualijomis susijusius pranešimus, jis užmezgė kontaktus su moksline ir kūrybine Lietuvos inteligentija, tapo vienu iš savitesnių ir ryškesnių visos tautos kultūros proceso dalyvių.

Į praktinę kultūrinę veiklą Vydūną įtraukė po dešimtmečio jubiliejaus atgimusi „Birutės“ draugija. Pradėjęs mokytojauti Tilžėje, jis ėmė dainuoti vokiškuose miesto choruose, kuriems dirigavo tenykštės muzikos mokyklos direktorius V. Volfas. Čia pravertė ne tik įgimtas muzikalumas ir meilė dainai, bet ir įgūdžiai, įgyti namuose „diriguojant“ brolių ir seserų chorui: kartais, reikalui esant, viename iš chorų tekdavo pavaduoti dirigentą. Netrukus prireikė dirigento ir 1895 m. rudenį sumanytam steigti Tilžės lietuvių bažnyčios chorui. Jos kunigas H. Reidys ir vienas iš „Birutės“ vadovų K. Voska ir kreipėsi į lietuvių reikalams neabejingą, muzikalų, dirigento praktikos vokiškame chore įgijusį mokytoją V. Storostą, pra-

šydami jį imtis vadovauti steigiamam bažnytiniam chorui. Motyvuodamas tuo, kad rimtai ruošiasi atsidėti literatūrai, šio pasiūlymo jis atsisakinėjo, bet netrukus sutiko.

Dar tą pačią 1895 m. pabaigoje savo vyrų chorą subūrė ir pati „Birutė“. Jam diriguoti vėl prisiprašė V. Storostą. Taip ne visai savo noru, be didelio entuziazmo pačioje 1895 m. pabaigoje Vydūnas kibo į praktinį kultūrinį darbą, kuris didele dalimi nulėmė jo kūrybos pobūdį ir kuriame jam buvo lemta labai daug nuveikti.

Su „Birutės“ choru iš pradžių dirbti sekėsi sunkiai, bet greitai buvo įeita į geras vėžes. 1896–1897 m. vykusią „Birutės“ švenčių įspūdingiausią, meniškai stipriausią programos dalį sudarė nebe vaidinimai, o choro koncertai. Garsas apie tas šventes ėmė skliti po visą Prūsų Lietuvą. Deja, greitai išblėso birutininkų entuziazmas, ir po 1897 m. vasaros šventės choras iširo.

Iširus „Birutės“ chorui, kad nenutrūktų lietuviškoji koncertinė tradicija, kelių giedotojų mergaičių iniciatyva imta mokytis ne tik giesmių, bet ir dainų. Tačiau tiek bažnytinei vyresnybei, tiek ortodoksiškai nusiteikusiems parapijiečiams tai atrodė esąs nuodėmingas dalykas. Iš bažnyčios teko pasitraukti. Bet giedotojai neišsiskirstė ir, kaip buvo sumanę, nuo 1897 m. ėmė mokytis dainų ir ruošti koncertinei veiklai. Išmokę nemaža lietuviškų dainų, jie labai svariai talkino „Birutei“. Beveik vien jų jėgomis buvo parengtos 1898–1899 m. šventės, kurių lygis pranoko ankstesnių „Birutės“ švenčių lygį. 1899 m. dirigentas V. Storostas debiutavo ir kaip dramaturgas bei režisierius: per abi tų metų šventes (II. 12 ir VI. 25) buvo parodyta jo pirmoji 1898 m. parašyta drama – „pasakiškas vaidinys“ – „Pasiilgimas paveldėtojo“, kuriuo tarsi buvo nusakyta tiek autoriaus, tiek jo vadovaujamų giedotojų darbo prasmė ir tikslai: liaudies kūrybos pagrindu kurti naujas dvasines vertybes ir jomis gaivinti tautą.

Būsimasis Vydūnas anuometinėje dramaturgijoje nerado tokių vaidintųjų kūrinių, kurie keltų atgyjančios tautos dvasią, ją taurintų, žadintų norą tobulėti. Todėl, siekdamas užpildyti šią spragą, pats ir ėmėsi dramaturgo plunksnos. Taip per daugelį metų buvo sukurta gausi publikuota – 31 įvairaus žanro (pjesės, tragedijos, misterijos, komedijos, „pasaikiški vaidiniai“) kūrinys – ir nepublikuota – 11 kūrinių – Vydūno dramaturgija. Rašydamas scenai, Vydūnas nesitenkino kilniomis intencijomis, vengė tiesmukos nacionalinės agitacijos, o siekė sukurti tokius kūrinius, kurie, atitikdami laiko dvasią, turėtų ir nenykstančią universalią humanistinę bei estetinę vertę, būtų gilaus filosofinio turinio ir veiktų kultūriškai gaivinamus tautiečius, t. y. siekė esmingai praturtinti savąją literatūrą.

Dėl „Birutės“ narių nedrausmingumo atsisakė su ja toliau bendrauti, giedotojai 1899 m. lapkričio 12 d. įsteigė savarankišką „Giedojimo draugystę“, vėliau pasivadinusią Tilžės lietuvių giedotojų draugija. Kaip skelbiama draugijos įstatuose, svarbiausias jos uždavinys buvo „giesmėmis, dainomis ir visokiais ypačiai dramatiškais vaidinimais meilę į lietuvių kalbą ir tautą žadinti ir tuomi lietuvių kilmę į garbę išskelti“. Ši programa buvo kuo nuosekliausiai vykdoma iki pat draugijos uždraudimo 1935 m. Tokiu nuoseklumu ir veikimo ilgamžiškumu nepasižymėjo jokia kita Prūsų lietuvių draugija.

Iki Pirmojo pasaulinio karo draugijos veikloje nebuvo jokių pertrūkių. Vien Tilžėje kasmet ji suruošdavo po 2 dides šventes ir 4 vakarus. Išpūdingus renginius draugija ruošdavo ir daugelyje kitų Lietuvos vietų – Klaipėdoje, ant Rambyno, Šilutėje, Ragainėje, Kaukėnuose, Smalininkuose, Žibuose, Lazdynuose, Skaisgiriuose ir kitur (daugiau kaip dvidešimtyje miestų ir miestelių).

Giedotojų draugija greitai tapo pačia ryškiausia Prūsų lietuvių kultūrinio veikimo reprezentante. Apie ją geras gar-

sas sklido, į ją buvo orientuojamasi ir Didžiojoje Lietuvoje. Vilniaus spauda jos šventes ne kartą apibūdino žavėdamasi, ragindama iš jų mokytis vietos scenos entuziastus.

Giedotojų renginiai tarp Prūsų lietuvių buvo populiarūs tiek dėl aukšto meninio lygio ir repertuaro patrauklumo, tiek dėl kilnių intencijų. Kurti su vienu kitu pasirodymu neišblėstančias stiprų emocinį poveikį darančias, nykstantį liaudies meną bent iš dalies kompensuoti galinčias estetines vertybes buvo vienas iš pamatinių Giedotojų draugijos siekių. Draugijos vadovas, būdamas tikras menininkas, gerai pažindamas Prūsų lietuvių buitį, jų dvasinio gyvenimo savumus ir tradicijas, tame naujų vertybių kūrime matė realiausią galimybę „garbėn kelti lietuviškumą“, iš vidaus didinti tautos atsparumą asimiliacijai, pakelti jos kultūros lygį, padaryti ją šiuolaikiškesnę, pajėgią išsiveržti iš religijos religijos ortodoksijos nelaisvės. Dėl tos ortodoksijos nemaža pačių Prūsų lietuvių dalis buvo tiesiog priešiška nusiteikusi savo nacionalinės kultūros vertybių atžvilgiu. Tasai dėl perdėto dievo-baimingumo kyląs priešiškus neretai susipindavo su prasčia estetinė ir apskritai kultūrine orientacija, daugelį lietuvių vertusia dvasinio peno ieškoti vokiškuose kultūrinuose renginiuose, nors šie būdavo ne aukštesnio, o dažniausiai ir žemesnio lygio už lietuviškuosius.

Giedotojų veikla turėjo įrodyti ir tai, kad lietuvių kultūra – ne atsitiktinai užsilikęs praeities reliktas, ne muziejinis dalykas, o stipriai pulsuojuojs kūrybinis procesas, turįs savo vystymosi perspektyvą. Tai padaryti tebuvo galima aukštu veikimo lygiu, pateikiamų kūrybos dalykų estetiniu vertinimu. Tokį lygį pasiekus, Giedotojų draugijos renginiai tapo ne tiktai reikšminga lietuvių nacionalinio sąjūdžio forma, bet ir ženkliau viso kultūrinio gyvenimo faktu pietrytinėje Rytprūsų provincijos dalyje. Vokiečių šviesuomenė ne tik noriai lankydavosi lietuvių šventėse bei vakaruose, bet ir pati „daž-

nai kvietė Giedotojus savo suruošimams lietuviškai padainuoti“. „Ir dainavom, o ne vien Tilžėje, ale ir Ragainėje, ir vėliau 2 kartus Gumbinėje“, – prisimena Vydūnas. Tilžės muzikos mokyklos direktorius V. Volfas Giedotojų dainavimą kėlė kaip pavyzdinį ir patardavo iš jo mokytis net garsiausio Tilžės mišraus choro dainininkams. Tas pats V. Volfas ir kitas Tilžės muzikas K. Jancas netgi patys talkino Giedotojams – harmonizavo liaudies dainas ir kūrė muziką eiluoitiems Vydūno tekstams. Giedotojai yra sėkmingai bendravę ir su vokiškąja „Lietuvių literatūros draugija“: dainavę jos jubiliejiniuose renginiuose 1904 ir 1909 m., o pats Vydūnas skaitęs šios draugijos susirinkimuose pranešimų, dalyvavęs diskusijose.

Giedotojų draugija faktiškai tapo kultūrinio Prūsų lietuvių gyvumo centru, iš kurio išsižiebė daugelis naujų to gyvumo židinių įvairiose Mažosios Lietuvos vietose. Mat draugijos nariai buvo ne tik tilžiškiai, bet ir vaikinai bei merginos iš daugelio aplinkinių gyvenviečių. Jie savo gyvenamosiose vietose patys ėmė kurti jaunimo draugijėles. Jų pavyzdžiu pasekė ir kai kurie „Birutės“ veikėjai. „1908–1914 m. buvo tikri lietuviškų draugijų dygimo metai“. Taip susikūrė jaunimo draugijėlės Klaipėdoje, Katyčiuose, Plikiuose, Doviliuose, Rūkuose, Paskalviuose, Vainočiuose, Plaškiuose, Kintuose, Vyžiuose ir daugelyje kitų vietų. 1912 m. šios draugijėlės įsteigė savotišką savų atstovų tarybą – „Santarą“, kurios pirminku išrinko Vydūną. Nuosekli ir energinga Giedotojų veikla daugiau ar mažiau sugestionavo ir kitų lietuviškųjų kultūrinių Mažosios Lietuvos sambūrių – Gumbinės lietuvių draugijos, Tilžės lietuvių klubo, Prūsų lietuvių susivienijimo, Keliaujančio Prūsų lietuvių knygyno, Prūsų lietuvių jaunimo susirašinėjimo, Spaudos“ draugijos – atsiradimą ir aktyvią veiklą. Vydūnas pats daug kuo tiesiogiai prisidėjo prie šių sambūrių veiklos. „Spaudos“ draugijoje buvo net vienas iš jos vadovų.

Vydūno ir kitų nacionalinio sąjūdžio aktyvistų veikla nesustabdė Prūsų lietuvių nykimo, gal tik nežymiai jį sulėtino. Ekonominių santykių daugiausia nulemti germanizacijai palankūs socialiniai faktoriai veikė daug stipriau negu į tautiečių dvasinių galių žadinimą nukreiptos susipratusių lietuvių pastangos. Apie tų faktorių veiksmingumą, vadindamas juos materialinės vokiečių kultūros pasireiškimu, ne kartą savo publikacijoje kalbėjo ir pats Vydūnas. Jo kultūrinės veiklos laikais lietuvių skaičius Rytprūsiuose tirpo iš esmės ne dėl jų vartimo vokiečiais, o labiausiai dėl gyventojų migracijos, dėl to, kad iš industriškai atsilikusios provincijos daugelis jos senbuvių (o daugiausia tai buvo lietuviai), ieškodami geresnio gyvenimo, keldavosi į pramonės centrus. Tačiau lietuvių skaičiaus mažėjimas Rytprūsiuose dar nereiškia, kad kartu blogėjo ir kultūrinė jų situacija, kad silpnėjo jų nacionalinė sąmonė, t. y., kad Vydūno ir kitų aktyviųjų kultūrinio sąjūdžio dalyvių pastangos buvo bevaisės. Mąstytojas buvo visiškai teisus sakydamas: „Yra be abejonės daugiau gyvų lietuvių dabar kaip pirm 17 mt, man prasidedant dirbt“. Ryškų kultūrinės situacijos pagerėjimą rodė ne tik ir ne tiek didesnis susipratusių lietuvių skaičius, kiek pats jų kultūrinio gyvenimo aktyvumas, lietuvių draugijų steigimasis, jų ruošiamų renginių gausumas ir populiarumas, geras jaunimo reiškimasis tų draugijų veikloje. Išeidavo daugiau lietuviškų knygų ir periodinių leidinių, ir jie buvo labiau skaitomi negu XIX a. pabaigoje. Visa tai dėjosi, kai mokyklose faktiškai beveik nebebuvo pamokoma lietuviškai nei skaityti, nei rašyti. Toksai ryškiai matomas kultūrinės Prūsų lietuvių situacijos pagerėjimas XX a. pradžioje nebuvo vien tik Vydūno ir jo vadovaujamo Giedotojų nuopelnas. Indėlį į jį įnešė visi, kas buvo susipratę ir vienaip ar kitaip triūsė. Tačiau didžiausią XX a. pradžioje kultūrinį žygį Prūsų Lietuvoje vis dėlto atliko Vydūnas ir jo vadovaujama Tilžės lietuvių giedotojų draugija. Susikūrusi

paskutiniais XIX a. metais, ji greitai ir patikimai įsitvirtino dvasinio Prūsų lietuvių gyvenimo dirvoje ir tapo jų kultūrinio judėjimo branduoliu, davė tam judėjimui toną, suteikė specifinį vydūnišką atspalvį.

1905 m. pabaigai Giedotojai buvo sukaupę daugybę giesmių ir dainų, kurių dalį jau spėta išleisti atskiru rinkiniu „Lietuvos aidos“. Svarbiausią išliekamąją Giedotojų veiklos vaisių dalį tada sudarė 15 dar neskelbtų įvairaus pobūdžio dramų. Draugijos renginių programose ir laikraščių informacijose vaidinamų veikalų bei daugelio atliekamų dainų tekstų autorių žymėdavo pseudonimai L. Aidas, W. Aldas, R. Manas arba kriptonimai A. , L. A. , R. M. Nuo 1907 m. šios dramos ima rodytis atskiromis knygomis. Tais pačiais metais išėina ir pirmosios Rytų Prūsijoje lietuviškos filosofinės knygos.

Tada pirmą kartą ir pasigirdo Vydūno vardas – juo pažymėtas minėtųjų draminių ir filosofinių veikalų autorius. 1907 m. išėjo 4 šio autoriaus knygos, o kitais – net 6, tarp kurių buvo ir monumentali draminė trilogija „Probočių šešėliai“, labai ryškiai atskleidusi savitus dramaturgo ir filosofo pasaulėžiūros bei kūrybos principus. Vėliau iki karo kasmet pasirodydavo po 2–3 Vydūno knygas, iš kurių, kaip ir „Probočių šešėliai“, ypač išsiskiria dramų trilogija „Amžina ugnis“ (1913 m.) ir filosofinis traktatas „Mūsų uždavinys“ (1911 m.).

Tačiau pirmosios Vydūno knygos pasirodė, kaip ir jo leidybinė veikla prasidėjo ne 1907 m., o gerokai anksčiau. „Birutė“ nepajėgus imtis knygų leidybos, 1901 m. Tilžėje specialiai šiam tikslui susibūrė dar viena draugija – „Prūsų lietuvių susivienijimas“. Per neilgą savo gyvenimą ši draugija išleido 3 knygas, iš kurių dvi pirmosios tiesiogiai susijusios su būsimuoju Vydūnu. 1902 m. Bitėnuose išėjo pirmoji „Susivienijimo“ knyga „Bendraitė“ – įvairių dalykų rinkinėlis, skirtas „atgaivinti meilę į tėviškę, meilę į tėvų kalbą ir tėvų gražius būdus“. Be J. Zauerveino, S. Valiūno eilėraščių, L. Rėzos vers-

tų Ezopo pasakėčių, ištraukos iš S. Daukanto „Istorijos žemaitiškos“ ir kt., čia buvo šis tas ir iš sudarytojų – A. Bruožio, M. Raišukytės ir V. Storosto – būsimąjį Vydūno – kūrybos. (Sudarytojus nurodo Vydūnas viename atsiminimų straipsnyje). Vydūno plunksnai priklauso daugiau kaip trečdalis visos knygos – kriptonimais A. L. ir R. L. pasirašyti eilėraščiai „Atsiminimas senovės“, „Motinos kalba“, straipsnis be pavadinimo apie Lietuvą ir kitas straipsnis „Lietuviška tautiška dvasia“. Istoriosofinės šio straipsnio idėjos buvo išplėtos kitame „Susivienijimo“ leidinyje – 1904 m. pradžioje be autoriaus pavardės pasirodžiusioje trumpoje Lietuvos istorijoje „Senutė“. Jos autorystę atskleidė pats Vydūnas. „<...> 1904 m. vienas parašiau raštelį „Senutė““, – pažymėjo jis atsiminimų straipsnyje. „Senutė“ buvo pirmoji Vydūno knyga. Tiek straipsniai „Bendraitėje“, tiek „Senutė“ – pirmieji, bet gana ryškūs Vydūno istoriosofų bandymai. Juose randame gana aiškias užuomazgas tų istoriosofinių koncepcijų, kurios bus išplėtos vokiškai vėliau rašytuose ir išskirtinę reikšmę turinčiuose istorijos veikaluose „Lietuva praeityje ir dabar“ ir „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“.

Po „Senutės“ „Prūsų lietuvių susivienijimas“ 1905 m. išleido dar vieną knygelę – J. Biliūno brošiūrą „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo“, ir tuo jo leidybinė veikla taip pat užsibaigė. Tuo tarpu Giedotojų draugijos sukauptas turtas – jos vadovo parašytos dramos, „ilgesni rašiniai apie gilesnius gyvenimo klausimus“, t. y. filosofiniai traktatai, daugybė giesmių ir dainų – išleisti galėjo gyventi antrą gyvenimą, spausdintu žodžiu atlikti dar vieną kultūrinę misiją ir būti išsaugoti ateičiai. Kelių giedotojų iniciatyva buvo specialiai tam reikalui įsteigta bendrovė „Rūta“. Bendrovei vadovauti ėmėsi viena iš artimiausių Vydūno pagalbininkų Giedotojų draugijoje, aistringa jo skelbiamų filosofinių idėjų sekėja Marta Raišukytė, į pagalbą atėjo spaustuvininkas Martynas Ašmu-

taitis. Pirmoji bendrovės išleista knyga – dainų rinkinys „Lietuvos aidos“ pasirodė 1904 m. viduryje.

„Rūta“ išleido beveik visas (vos ne šešias dešimtis) Vydūno knygas. Paskutinis su „Rūtos“ ženklu spausdintas leidinys – filosofinis traktatas „Žmonijos sąmoningumas tikybiniuose jos padavimuose, šventraščiuose ir tikybiniuose žymženkluose“ (1941 m.). Visas leidinio tiražas žuvo karo metu. Aukšta poligrafine kultūra pasižymintys „Rūtos“ leisti Vydūno veikalai per visą pirmąją XX a. pusę sudarė didžiąją ir reikšmingiausiąją tiek turinio, tiek formos atžvilgiu Prūsų lietuvių pasaulietinės knyginės produkcijos dalį.

Pagrindinė visos kultūrinės ir kūrybinės Vydūno veiklos intencija buvo ta, kad lietuvių tauta tvirtėtų, augtų iš vidaus, „siektų aukštesnio, tobulesnio žmoniškumo“. Itin tiesiogiai ji buvo išreikšta publicistikoje, kuria 1894 m. rašytojas pradėjo savo literatūrinį darbą ir apskritai kultūrinę veiklą. Nuo 1896 m. kuriam laikui pradėjęs darbą Giedotojų ir „Birutės“ draugijose bei ėmėsis studijų, iš publicistikos Vydūnas buvo pasitraukęs. Į ją grįžo 1901 m., vėl ėmęs skelbti iš pradžių kriptonimais L., L. L., R. L., R. M., T. L. bei pseudonimu Manas, o nuo 1907 m. tikrąja ir Vydūno pavarde pasirašytus straipsnius „Naujoje lietuviškoje ceitungoje“, jos priede „Kaimyne“, Lietuvos spaudoje („Vilniaus žiniuose“, „Lietuvos žiniuose“, „Viltuje“, „Vaire“). Kaip ankstesnių, 1894–1895 m. rašytų, taip ir po 1901 m. skelbtų straipsnių problematika iš esmės buvo ta pati – žadinamas lietuvių nacionalinis susipratimas, keliamą jų savigarba, stengiamasi ugdyti atsparumą nutautinimui. Tačiau pastaruosiuose mažiau besama empirinių ir emocijų elementų, o daugiau filosofinių samprotavimų ir argumentacijos – čia publicistine forma dėstomos jau beveik susiformavusios filosofinės koncepcijos bei idėjos ir, jomis remiantis, aiškinami nacionalinės kultūros klausimai. Tų straipsnių kritikos smailgalys daugiausia nukreiptas ne tiek į germanizatorius ir jų

politiką, kiek į pačių Prūsų lietuvių nacionalinį silpnumą, pasidavimą tautinei asimiliacijai, abejingumą dvasinei kultūrai, sumaterialėjimą. Publicistikoje tiesiogiai ir netiesiogiai dažnai išsakoma mintis, jog kova už lietuviškumą nesanti savi-tikslė. Jos prasmė gilesnė. Tai kova už žmoniškumą, kuris, filosofiskai mąstančio publicisto manymu, menkėja ir nyksta, individui nutraukus santykius su tauta, jos dvasiniu palikimu.

Apie išskirtinį dėmesį publicistikai labai vaizdžiai byloja tai, kad Vydūnas pats ėmėsi leisti periodinius leidinius. Pirmasis iš jų – jau minėtas 1905–1907 m. ėjęs dvi mėnesinis „Šaltinis“. 1911 m. mąstytojas, M. Raišukytės ir M. Ašmutaičio padedamas, pradėjo leisti žurnalą „Jaunimas“ – „mėnesinį laikraštį skiriamą jauniems“. Iš esmės tai buvo populiarus filosofinis žurnalas, tačiau toks, kuriame aiškinta ne filosofijos teorijos problemos, o praktiškesni žmogaus ir tautos gyvenimo, jaunimo dvasinio brendimo klausimai, į juos žvelgiant iš savų filosofinių pozicijų. Kiekviename numeryje būdavo ir po vieną ar du grynai filosofinius straipsnius, tačiau ir jie daugiau ar mažiau sėdavo su praktiniais jaunimo savišviotos, pasaulėžiūros ugdymo ar saviuklos uždaviniais. Daugelyje numerių tilpdavo po straipsnį, liečiantį lietuvių kultūros aktualijas, meno, literatūros klausimus.

Žurnalas pasižymėjo įtaigumu, pagarba ir tolerancija įvairių pažiūrų skaitytojams, buvo visapusiškai patrauklus ir mėgstamas. Jis neabejotinai suvaidino reikšmingą vaidmenį keliant intelektualinę ir apskritai dvasinę Prūsų lietuvių ir Lietuvos jaunimo kultūrą.

Paskutinis „Jaunimo“ numeris išėjo beveik įpusėjęs pirmiesiems karo metams – 1914 m. gruodžio mėn. Antraisiais karo metais, 1915-aisiais, Vydūnas dar leido kas ketvirtį išei-nančią „Naujovę“, kuri savo pobūdžiu ir struktūra buvo labai panaši į „Jaunimą“, tik tematiškai daugiau susijusi su karo laiko aktualijomis.

KARO METU IR PO KARO

Karo metai sudaro neilgą, bet skaudų ir sunkų Vydūno gyvenimo etapą, kurio esminiai bruožai – laukimas ir nežinia, abejonės ir viltys dėl ateities, dėl susiklostysiančios karo eigoje tarptautinės situacijos ir dėl savo tautos likimo. Tačiau mąstytojas nepasidavė pesimizmui ir buvo pasiruošęs deramai sutikti tai, ką žmonijai ir tautai atsiųs likimas. Tą deramą pasiruošimą jis traktavo ne kaip aklą pasidavimą fatumui, o kaip savo pastangų suderinimą su visumos vyksmu, su dėsningai besireiškiančiomis jos kūrybos galiomis. Mąstytojas tikėjo, jog lietuvių tautai likimas klostysis palankiai, nes ji jau įrodžiusi savo gyvybingumą ir vertingumą.

Siekdamas tokią tikėjimą įdiegti tautiečiams, juos tuo tikėjimu pastiprinti, Vydūnas tebeleido „Jaunimą“, o jo nebeišgalėdamas, – „Naujovę“. Tikėjimas lietuvių tautos gyvybingumu paskatino Vydūną antraisiais karo metais kiek papildžius išleisti dar 1902 m. vokiškai parašytą istorijos veikalą „Lietuva praeityje ir dabar“. Veikalo išleidimo tikslas, pasak paties Vydūno, buvo „kelti mūsų tautos esimą į tautų sąmonę“. Kad knyga šiam tikslui buvo tinkama, rodytų tai, jog ji netrukus buvo išleista prancūzų (1916 m.), o kiek vėliau lenkų (1919 m.) bei rusų (1921 m.) kalbomis. Panašia intencija karo metais buvo parašyta ir vokiškame „Dešimtosios armijos laikraštyje“ („Zeitung der 10. Armee“) paskelbta keletas straipsnių lietuvių literatūros, tautosakos bei etnologijos klausimais. Į tautų sąmonę apeliavo ir Šveicarijoje leidžiamame Lietuvių informacinio biuro žurnale „Litauen“ išspausdintas Vydūno straipsnis.

Apie politinę lietuvių tautos ateitį karo metais Vydūnas vengė pranašauti. Tikėdamasis, kad tauta, turinti gaivių dvasinių potencijų, visumos kūrybos vyksmo bus išsaugota, jis kartu tikėjo ir palankiai jai susiklostysiančia politine situ-

acija. Manė, kad tokios situacijos susidarymas labiau sietinas su Vokietijos karine sėkme.

Polemizuodamas su Amerikos lietuvių laikraščiais „Tėvynė“ ir „Ateitis“, palaikiusiais carinės Rusijos pusę ir tikėjusiais daugiau naudos lietuvių tautai iš jos, Vydūnas įrodinėjo, jog vokiečių valstybės elgsenoje daugiau skaitomasi su morale, todėl ir Lietuva turinti orientuotis į ją ir laukti malonių iš jos. Toji polemika 1915 m. persikėlė į tuos pačius laikraščius, kuriems rašytuose laiškuose („Tėvynė“, 1915, Nr. 11, 19; „Ateitis“, 1915, Nr. 12; „Lietuvininkų vienybė“, 1915, Nr. 11) Vydūnas dėstė savo poziciją, o Amerikoje tada gyvenęs ekonomistas A. Rimka ją kritikavo.

Karo pradžioje Vydūnas dar nebuvo perpratęs tikrųjų Vokietijos imperializmo kėslų Lietuvos ir lietuvių tautos atžvilgiu, dar tikėjo oficialiosios propagandos skelbiamomis deklaracijomis, nežinojo, ką Lietuvai atneš kaizerinė okupacija. Manydamas, kad vokiečių valdžios politika remiasi geriausiomis humanistinėmis tautos kultūros tradicijomis, nežvelgdamas, kad tiesioginis karo sukėlėjas yra kaip tik pati Vokietija, Vydūnas ir politines karo priežastis aiškino Vokietijai palankesne šviesa, buvo įsitikinęs, kad ji buvo priversta įsijungti į karą, nes jai rūpėję „ar netvarkos ir barbarizmo perykla arba tvarka turi turėti Europoj pirmą vietą“. Kaip ir daugelis oficialiosios propagandos paveiktų Vokietijos piliečių, Vydūnas buvo įsitikinęs, jog „žmogaus vertybes jiems [vokiečiams. – V. B.] priėjo ginti“. Tuo bene labiausiai jį įtikino tai, kad karo metu vyriausybės pusėn stoji ir ją rėmė opozicinė Vokietijos socialdemokratų partija.

Iš pokalbių su kai kuriais aukštais pareigūnais mąstytojui atrodė, kad, netgi grynai politiniais motyvais vadovaudamasi, Vokietija ne pavergianti, o paremsianti Lietuvą, turėdanti daugiau politinės naudos iš josios valstybingumo. Už kelių mėnesių prasidėjusi kaizerinė Lietuvos okupacija ir

visa, kas jos metu darėsi, nerodė, kad tvirtintųsi šis viltingas Vydūno tikėjimas. Vokietijos spaudoje skelbiami kolonizacijos projektai rodė kaip tik priešingas šiam tikėjimui užmačias: paversti Lietuvą vokiečių administracijos tvarkoma kolonija, jos gyventojus palaipsniui nutautinti, o paskui įjungti Lietuvą į Prūsijos sudėtį kaip provinciją.

Po karo Vydūno vertinimai*, liečių karo kilimo priežastis ir baigtį nulėmusias aplinkybes, Vokietijos vaidmenį jame, labai pasikeitė, nes daug kas atsiskleidė kitoje šviesoje, smarkiai buvo nusivilta tuo, kuo beveik šventai tikėta.

Didžiąją karo dalį Vydūnas praleido rašydamas. 1914 m. dar baigiamas leisti „Jaunimas“, 1915 m. – kas keturi mėnesiai išeidavo „Naujovė“, bendradarbiaujama vokiečių okupacinės valdžios leistame laikraštyje „Dabartis“ (1915 m., kolėjo Tilžėje). 1916 m. pasirodo žodynas – „Vokiečių-lietuvių žodžių rinkinys“ bei minėtas istorijos veikalas „Lietuva praeityje ir dabar“. Rengiamas lietuvių kalbos vadovėlis „Einführung in die litauische Sprache“ (išl. 1919 m.). Bene didžiausias karo metų darbas – pagrindinis filosofijos traktatas „Sąmonė“, kurio pirmasis variantas jau buvo parašytas 1916 m. (išleistas tik 1936 m.).

Karui einant į pabaigą, Vydūnas kurį laiką dirbo Rytų seminare (Orientalische Seminar) prie Berlyno universiteto. Šiame dar O. Bismarko nurodymu įkurtame Seminare, rengusiame vertėjus užsienio reikalų tarnybai, buvo mokoma Vokietijos kolonijose gyvenančių ir kitų ne Europos tautų kalbų. Vėliau imta dėstyti ir Vakarų Europos kalbos. Lietuvių kalba buvo susidomėta vokiečių kariuomenei okupavus Lietuvą. Karo metu Seminare buvo ne tik mokoma kalbų, bet ir verčiama bei tikrinama gausi korespondencija.

* Jie buvo išdėstyti jo leistame „Darbymetyje“.

Nuo 1913 m., neišskiriant nė karo metų, Vydūnas studijų tikslais dažnai atvažiuodavo į Berlyno universitetą, ilgesniam laikui apsistodamas pas seseris. Seminaro vadovybės paprašytas, nuo 1917 m. kovo iki rugsėjo jis talkino tvarkant lietuvišką korespondenciją. 1918 m. vasaros semestre į Seminaro mokymo planus buvo įtraukta ir lietuvių kalba, kurią dėstyti ir pavadė Seminaro talkininkui Vydūnui. Šešiolikai klausytojų jis ne tik dėstė savo gimtąją kalbą, bet ir supažindino juos su savo tautos kultūra, stengdamasis naudotis proga sužadinti svetimtaučių pagarbą jai. Dėstymu buvo patenkinti tiek klausytojai, tiek Seminaro vadovybė, todėl buvo nuspręsta kursą pratęsti dar vieną semestrą. Tačiau tiek dėl to, kad pats lektorius negalėjo tęsti darbo Berlyne, nes norėjo atnaujinti kultūrinę veiklą Tilžėje, tiek dėl revoliucijos įvykių Vokietijoje lietuvių kalbos dėstymas Seminare nebebuvo tęsiamas.

Praūžus karui, Vydūno, kaip ir visų jo tėvynainių, gyvenimas labai pasikeitė, tik ne į tą pusę, kurion mąstytojas su didelėmis viltimis žiūrėjo.

Tuoj po karo Rytprūsiose išgalėjo nepaprastai slogi revanšistinio tvaiko prisisunkusi dvasinė atmosfera, kurioje menkte menko prieškario laikais klestėti pradėję lietuvių kultūros ūgliai. Lietuvai atitekęs Klaipėdos kraštas tapo vienu iš svarbiausių revanšistinių siekimų objektų, o Vokietijoje likusi lietuviškoji Rytprūsių dalis, kaip pasienio kraštas, – audringa revanšistinių aistrų siautėjimo zona. Tiek pačiame Klaipėdos krašte, tiek Rytprūsiose energingai agituojama už šio krašto atplėšimą nuo Lietuvos. Tuo tikslu Berlyne netgi buvo įsteigta revanšistinė Klaipėdos krašto vokiečių ir lietuvių sąjunga (Memellandbundas) su skyriais Karaliaučiuje ir Tilžėje. Tilžės skyrius veikė ypač aktyviai. Revanšistines nuotaikas čionai energingai kurstė ir kitos sukarintos organizacijos – „Jaunimo apsaugos“ (Jugendwehr), „Vilkolakio“ (Wehrwolf),

„Plieno šalmo“ (Stahlhelm), „Atsargos karininkų“ (Offiziereneverein) ir kt. Šios organizacijos greitai pateko stiprion hitlerinės nacionalsocialistų darbininkų partijos (NSDAP) įtakon. 1927 m. nacistai Miunchene įkūrė Rytų skyrių (Ostabeilung), kuris, be kita ko, rūpinosi ir nacistinių bei kitų revanšistinių sąjungų veikla Rytprūsiuose, ypač Tilžėje ir kitose Lietuvos pasienio vietovėse. Hitlerininkai tapdavo minėtų revanšistinių organizacijų vadovais, propagavo jose nacizmo idėjas, taikydavo NSDAP veiklos metodus.

Vienas iš nacistų revanšistinės veiklos uždavinių buvo skiepyti gyventojų panieką ir neapykantą vietos lietuviams, visokiais būdais trukdyti ir kukliausias jų pastangas atsikovoti net konstituciškai pripažįstamas tautinės mažumos teises, kurias deklaravo Veimaro Respublikos Konstitucijos 113 straipsnis. Laikydamosi šio straipsnio, pati valdžia būtų turėjusi Rytprūsiuose steigti lietuviškas mokyklas, nes daugelyje vietovių po karo nuo 50 % iki 70% gyventojų kalbėjo lietuviškai. Tūkstančiai lietuvių vaikų (Rytprūsiuose tuo laiku gyveno apie 100 000 lietuviškai kalbančių žmonių) ne tik neturėjo valdiškų mokyklų gimtąja kalba, bet netgi negalėjo nekliudomai ir negrasinami lankyti poros privačių lietuviškų mokyklėlių bei darželio, įsteigtų dar veikusių lietuviškų draugijų pastangomis. Revanšistai, stengdamiesi užtušuoti tai, kas bent kiek primintų kraštą buvus nevokišką, viską „perkrikštijo“, t. y. vokiečių, – vietovardžius, su lietuvių materialine bei dvasine kultūra susijusius objektus.

Keliolika metų po karo Prūsų lietuviams buvo likęs vienintelis – Vydūno siūlomas – kelias: neprarasti vidinės tvirtybės, būti kantriems, nepasiduoti klastingoms revanšistų provokacijoms ir ramiai tęsti dar bent įstatymiškai neuždraustą kultūrinį darbą draugijose, leisti savo spaudą ir tuo kiek palaikyti tautiečių dvasią. Tuoj po karo atgijo Giedotojų „Spaudos“ draugijos, bandė veikti Tilžės lietuvių klubas, 1918 m.

įsikūrė „Vokietijos lietuvių susivienijimas“, tais pat metais įsi-
steigė jaunimo draugija „Nemunas“, o 1920 m. – M. Raišuky-
tės vadovaujama Moterų draugija.

Vydūnas iš esmės grįžo prie tų pačių kultūrinio ir kūry-
binio darbo formų, kuriomis buvo pasireiškęs prieš karą. Vėl
atnaujino Giedotojų draugijos bei teosofų būrelio veiklą, skai-
tė paskaitas, rašė laikraščiams, nors ir trumpai (1921–1925 m.),
leido savo žurnalą „Darbymetis“. Toliau kuriamos ir Giedoto-
jų renginiuose statomos bei leidžiamos dramos, nors ir kiek
lėčiau, gimsta nauji filosofiniai bei istoriosofinis traktatai. Netgi
grįžtama į pedagoginį darbą – tik jau nebe tarnybiniu pagrindu,
o tuo darbu patarnaujant savo tautos kultūrai: Vydūnas
triūšia lietuvių kalbos kursuose, Tilžės realinėje gimnazijoje
1919 m. rudenį dėsto lietuvių kalbą suaugusiems, 1920–1923 m.
pavasariais – literatūrą Telšių gimnazijoje, 1926–1927 m. – kul-
tūros istoriją Klaipėdos muzikos mokykloje, 1923 m. vasarą
skaito paskaitas mokytojų kursuose Palangoje. Šie pedagogi-
nio darbo momentai kalba apie užsimezgdusius glaudesnius
Vydūno kontaktus su Lietuva. Į savarankiška valstybe tapusią
Lietuvą mąstytojas deda dideles viltis, tiki, jog joje bus reali-
zuoti jo puoselėti idealai, jai skiria daugelį savo darbų. Į Lie-
tuvos aktualijas dabar krypsta beveik visa grožinė ir filosofinė
kūryba, joms skiriama didelė publicistikos dalis, ypač toji,
kuri skelbiama Lietuvos spaudoje.

Lietuvai daugiausia buvo skirtas ir ištisai paties Vydūno
pasirašytas „Darbymetis“. Pirmajame jo numeryje rašoma:
„Lietuvių tautai dabar priėjo tikras darbymetis [...]. Ji prade-
da statyti ir tvarkyti savo gyvenimą [...]. Bet svarbesnis [...] yra
darbas tųjų, kurie gamina tautos gyvenimo jėgas, būtent
mintis, palinkimus, jausmus“. Pačiais savo publicistikos raš-
tais Vydūnas ir stengėsi, kad tos „mintys, palinkimai, jaus-
mai“ tautoje būtų kuo kilnesni ir tauresni, kad socialiniame
jos gyvenime išgalėtų teisingumas, kad ugdytūsi aukšta jos

dvasinė kultūra, kuri taurinančiai veikė kitas tautas, įpras-
mintų jos pačios egzistenciją. Tų intencijų vedamas, publicis-
tikoje Vydūnas populiariai dėstė savo filosofines idėjas, jomis
remdamasis, aiškino dvasinės kultūros esmę, rodė, kaip tos
kultūros siekti, kokias vertybines orientacijas formuoti. Iš to-
kių pat tautos tobulinimo intencijų gimė ir pirmieji po karo
išleisti filosofiniai traktatai – „Tautos gyvata“ (1920 m.), „Svei-
kata, jaunumas, grožė“ (1928 m.).

Lietuvai skirtoje publicistikoje nuskamba ir nusivylimo
nepriklausomos valstybės valdymu, jo negatyviais padariniais
tautos kultūrai gaidos. Šiuo atžvilgiu ypač būdingas straips-
nis „Mūsų tautos gyvenimo krizis“, išspausdintas „Klaipėdos
žiniuose“ (1924, Nr. 56 ir 62) ir pakartotas „Darbymetyje“ (Nr. 8).

Lietuvoje įvairiuose miestuose ir miesteliuose Vydūnas
skaitė daugybę paskaitų (jas organizuodavo „Kultūros“ ben-
drovė), kuriose irgi aiškino savo filosofines koncepcijas,
agituodavo už praktinį jų pritaikymą tautos gyvenime. Užsi-
mezgė nuoširdūs mąstytojo kontaktai su Lietuvos inteligenti-
ja, akademinio jaunimu, paprastais žmonėmis. Daugybė laiškų
korespondentams ir gerbėjams buvo irgi vienas iš kanalų,
kuriuo turėjo tekėti į tautos sąmonę humanistinės Vydūno
idėjos. Lietuvoje Vydūnas susilaukia pirmųjų didesnių stu-
dijų apie savo kūrybą (V. Mykolaičio-Putino „Vydūno drama-
turgija“, S. Šemerio „Vydūno gyvenimas“, Vaižganto „Vilimas
Vydūnas“), dėmesingesnio savo knygų recenzavimo ir verti-
nimo, tauresnės pagarbos savo asmeniui ir veiklai. 1927 m.
liepos 2 d. mąstytojas sužinojo, jog Pasaulinė rašytojų sąjunga
Londone (PEN club) išrinko jį garbės nariu. 1928 m. balan-
džio mėn. Lietuvoje buvo ypač iškilmingai paminėtas Vydū-
no 60-metis. Kauno universitetas tada jam suteikė filosofijos
daktaro garbės vardą. 1933 m. Lietuvių rašytojų draugija Vy-
dūną išrinko savo garbės nariu. Mąstytojas netgi buvo numa-
tytas pristatyti kandidatui Nobelio premijai.

Vydūnas su Telšių gimnazijos mokytojais ir mokiniais. 1920 m.

Vydūnas kalba Joninių šventėje ant Rambynų kalno. 1925 m.

Kontaktai su Lietuvos žmonėmis, jų domėjimasis Vydūno kūryba ir asmeniu sudarė daugiau šventiškąją tarpkario metu mąstytojo gyvenimo dalį. Tuo tarpu didesnioji, kasdieniškoji, tėvynainių labai skirtais darbais užpildyta to gyvenimo dalis buvo kupina ne džiaugsmo, o skausmingos įtampos, paniekinimų ir pažeminimų.

Pirmaisiais keleriais pokario metais kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas lyg ir grįžo į normalias vėžes. Vydūno vadovaujamos Giedotojų draugijos veikla vėl tapo reguliari ir sisteminga – be pertrūkių repetuojama, vėl rengiami vakarai, šventės. Giedotojai, kaip ir prieš karą, vėl buvo laukiami svečiai Rusnėje, Lauksargiuose, Pakrokiuose, Kaukėnuose, Nemunyne. 1920 m. gruodžio 4 d. gražiai paminimas draugijos 25-metis. Nors išibėgėjančiam darbui iš pradžių dar niekas netrukdytų, tačiau prieškarinių laikų masto jau nebepavyksta pasiekti. Daug mažiau besusirenka giedotojų – dalis jų nebe-grįžo iš karo, dalis apsigyveno Klaipėdos krašte, o dalis buvo linkusi eiti į vokiečių chorus. Nedaug į Giedotojų renginius besusirenka ir klausytojų.

Nuo 1925 m. tiek Giedotojų, tiek visų kitų lietuviškųjų draugijų veikla labai pasunkėja. Įsisiautėjus visaip kurstomoms šovinistinėms aistroms, lietuviai kiekviename žingsnyje turėjo kęsti kuo didžiausią panieką, o bet koks priminimas apie jų teises ir bandymas bent šiek tiek kultūriškai judėti buvo laikoma „didlietuviškos“ propagandos padariniais, valstybės išdavimo akcija. Nors iki 1935 m. valdžia nebuvo uždraudusi kultūrinės jų veiklos, tačiau beveik nė kiek netrukdomi savo iniciatyva ją galėjo kliudyti „patriotiškai“ nusiteikę vokiečių šovinistai. Tą kliudymo akciją užmaskuotai rėmė ir valstybinės įstaigos, turėdavusios duoti leidimus rengti vakarus ar išvykas, nuomotis patalpas ir pan. Ne vienas giedotojų ir „Vokietijos lietuvių susivienijimo“ rengiamas vakaras buvo išvaikytas, o aktyvesni lietuviai visaip įžeidinėjami, net

sumušami. Negana to, vokiškuose Tilžės laikraščiuose pasipylė aršūs puolimai prieš „lietuvišką propagandą“, o rengiamos masinės vokiškos šventės tarsi demonstravo „didžiosios nacijos“ galybę ir jos panieką kitataučiams. Ypač triukšmingai 1930 m. visoje Prūsijoje buvo minima 700 metų sukaktis nuo kryžiuočių ordino užkariavimų pradžios prūsų ir lietuvių gyventose žemėse.

Dėl nepakenčiamų kultūrinio darbo sąlygų lietuviškos draugijos siųsdavo kolektyvinius pareiškimus aukštoms instancijoms (provincijos vyriausybei, valstybės vidaus reikalų, švietimo ministerijoms ir pan.), įteikdavo memorandumus tarptautinėms organizacijoms (Tautų sąjungai, Europos tautinių mažumų Kongresui), bet tie pareiškimai turėjo tokį pat efektą kaip ir XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje siunčiamos petichijos. Beveik visų šių pareiškimų bei memorandumų projektus rašydavo ar bent redaguodavo Vydūnas.

Prieš tautinę diskriminaciją Vydūnas nukreipė ir Prūsų lietuvių periodikoje skelbiamą savo publicistiką. Joje Prūsų lietuvis traktuojamas nebe kaip savo vidinio neatsparumo, o kaip visiškai beginklė beapeliacinės išorinės prievartos, grubaus politinio ir kultūrinio smurto auka. Kritikos smaigalys dabar nukreiptas į vokiečių šovinizmo apologetus, revanšistinės politikos propaguotojus ir jos vykdytojus, kurie prikišamai parodomi kaip pasigailėjimo verti „tikri ligonys“, nebeturį nei sveikos nuovokos, nei elementariausio padarumo.

Vokiečių spauda vienu balsu tvirtino, jog lietuvių Rytprūsijoje faktiškai jau nebelikę, jog Bismarko laikais suintensyvėjęs jų „kultūrėjimas“, t.y. „laisvas“ virtimas vokiečiais, jau esąs visiškai užsibaigęs. O tai, kad dar vis dėlto girdėti savo teises primenančių lietuvių balsai, esą ne kas kita, kaip išpūstos lietuviškos propagandos padarinys, kaip tam tikra Lietuvos užmačių atplėšti nuo Vokietijos tariamai lietuvišką Rytprūsijų provincijos dalį išraiška. Lietuvių propagandistai, tarp

kurių aršiausias esąs Vydūnas, stengiasi sudaryti klaidinančią vaizdą, jog Rytprūsių dalis dar tebėra lietuviška, jog ten dar neva gyvenama lietuvių. Maždaug taip nuo trečiojo dešimtmečio vidurio rašė laikraščiai „Preussische Zeitung“, Königsberger Allgemeine Zeitung“, „Tilsiter Allgemeine Zeitung“. Be to, šių „ceitungų“ korespondentai, pasiremdami revanšistinę konjunktūrą atitinkančiu vokiečių istorijos mokslu, išsijuosę tvirtino, jog lietuviai neturi jokios moralinės teisės gimto krašto laikyti savo protėvių tėvyne, nes šis mokslas įrodęs lietuvius esant ne Prūsų žemės senbuvius, o atsibastėlius iš Lietuvos. Trečiojo dešimtmečio vokiečių istorikai iš tikro įrodinėjo, jog Prūsų lietuviai esantys XIV–XV a. iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atsikėlę kolonistai. Didelė Vydūno publicistikos dalis kaip tik ir buvo skirta atremti šiai šovinistinei propagandai.

Iš didelio susirūpinimo liūdna savo tėvynainių padėtimi, taip pat ir iš nuoširdžios pagarbos vokiečių kultūros vertybėms bei sielojimosi dėl to, kad savo elgesiu jas brutaliai niekina tie, kuriems jas derėtų paveldėti ir puoselėti, gimė ne tik laikraštiniai straipsniai, bet ir dvi fundamentaliausios to laikotarpio Vydūno knygos – tragedija „Pasaulio gaisras“ ir istoriosofinis traktatas „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“. Pastarasis rašytas vokiškai, nes tiesiogiai adresuotas tiems, kurie vykdė ar teisingo revanšizmo politiką, bandė jai suteikti istorinio teisėtumo regimybę, pagrįsti jos tariamą kultūtrėgeriškumo misijos prasmingumą. Knyga buvo lyg ir proginė, skirta 700 metų sukakčiai nuo Kryžiuočių ordino užkariavimų pradžios prūsų ir lietuvių gyventose žemėse. Vydūnas savo veikale ir stengėsi parodyti, ką iš tikro davė prūsams ir lietuviams ordino nešta krikščioniškoji kultūra.

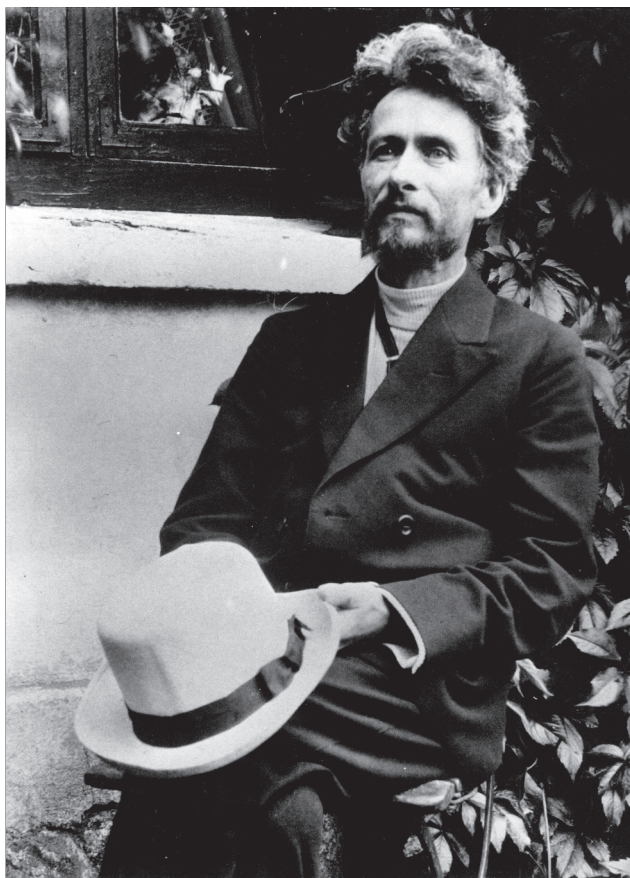
Knyga neliko nepastebėta tų, kam buvo adresuota. Laipei, policijos organai ja susidomėjo 1934 m. pradžioje, kai nemaža tiražo dalis buvo išplatinta. Susidomėti greičiausiai

paakino kandi istoriko K. Forštroiterio recenzija, išspausdinta pirmajame 1934 m. žurnalo „Altpreussische Forschungen“ numeryje. 1934 m. kovo 16 d. policija knygą uždraudė ir spaustuvėje tebebuvusią tiražo dalį (apie 1200 egz.) kovo 22 d. konfiskavo. Tų pat metų birželio 15 d. Gumbinės apygardos policija raštu pranešė, jog atmetamas gegužės 3 d. Vydūno skundas dėl „Septynių šimtmečių...“; konfiskavimas tame rašte buvo motyvuotas tuo, kad knyga, kaip, ruošiant dirvą Rytprūsių dalies prijungimui prie Lietuvos, „kenkia gyvybiškai svarbiems valstybės interesams“. Nepadėjo nė 1934 m. liepos 18 d. išsamus Vydūno pasiaiškinimas. Kartu su šia knyga buvo konfiskuota ir spaustuvės sandėlyje gulėję neišplatinti 917 egz. „Pasaulio gaisro“.

Realizuodamas savo nuosaikios kultūrinės veiklos principus, Vydūnas šį tą savo tėvynainių labai bandė laimėti per Europos tautinių mažumų kongresą, įsteigtą 1925 m. ir vykduvusį kasmet įvairiuose Austrijos bei Šveicarijos miestuose. Tie bandymai mąstytojui atsiėjo labai brangiai, o laimėti labai mažai ką tepavyko. Minėto Kongreso įsteigimą inspiravo ir jo veiklą finansavo, o kartu jai vadovavo Vokietijos vyriausybė. Prisidengdama užsienyje gyvenusių vokiečių mažumų interesų gynimu, sukurdamą regimybę, jog tasai gynimas turi visų Europoje gyvenančių mažumų interesų gynimo prasmę, Kongreso vadovybė faktiškai veikė ta linkme, kad vokiečių mažumos taptų veiksmingais revanšistinės politikos įrankiais, padedančiais silpninti tų mažumų turinčias valstybes. Kongresas nepriėmė jokios programos silpnoms mažumoms ginti, o Vokietija netgi nepakluso mažumų teises liečiančiai Tautų Sąjungos kontrolei, pareikšdama, kad ji pati „moraliskai išipareigojanti“ šias teises savo valstybėje saugoti.

Pačios Vokietijos mažumos – lenkai, danai, sorbai, fryzai ir lietuviai – 1924 m. susibūrė į „Vokietijos tautinių mažumų sąjungą“. Lietuviams šioje „Sąjungoje“ atstovavo „Vokietijos

lietuvių susivienijimas“ (Vydūnas buvo jo garbės narys). Protestuodama prieš tai, kad į Kongresą nebuvo priimti lietuviai ir fryzai, 1927 m., „Sajunga“ iš jo išėjo. Norėdami pakirsti „Sajungos“ narių solidarumą, Kongreso vadovybė bandydavo į kasmetinius kongresus kviestis kuri nors iš jų. Tokie kvietimai būdavo atmetami. Lietuvių „Susivienijimas“, inspiruojamas „Sajungos“, nuo 1927 m. siūsdavo prašymus priimti į Kongresą. Jie vis nebūdavo patenkinami. Prašymo patenkinimas būtų reiškęs tautinės mažumos statuso pripažinimą Prūsų lietuviams. 1930 m. į eilinį prašymą „Susivienijimas“ gavo teigiamą atsakymą, bet „Sajungos“ vadovybė pareikalavo iš „Susivienijimo“ vadovybės atsisakyti Kongrese dalyvauti, motyvuojant solidarumu su kitomis Vokietijos tautinėmis mažumomis. „Susivienijimas“ tam reikalavimui pakluso. Tačiau Kongreso vadovybė darė spaudimą Lietuvos vyriausybei ir išakmiai pageidavo, kad, jeigu nenorima pabloginti ir taip ne itin sklandžių politinių ir ekonominių Lietuvos ir Vokietijos santykių, būtų garantuotas Prūsų lietuvių atstovo dalyvavimas Kongrese. Prieš tai Kongreso generalinis sekretorius E. Amendė buvo apsilankęs Tilžėje ir susipažinęs su tenykščiais lietuvių veikėjais. Jam imponavo nuosaiki kultūrinė Vydūno pozicija, jo keliamų reikalavimų leisti lietuviams laisviau kultūriškai reikštis pobūdis. E. Amendė per Lietuvos Konsulatą Tilžėje ir Lietuvos užsienio reikalų ministeriją išreiškė pageidavimą, kad į Kongresą būtų deleguotas būtent Vydūnas. Konsulatas 1930 m. rugpjūčio 25 d. sukvietė bendrą nuo „Susivienijimo“ atskirai veikusių draugijų (Giedotojų „Spaudos“, Moterų) valdybų posėdį, kuriame buvo pareikštas nepritarimas „Susivienijimo“ atsisakymui vykti į Kongresą ir kuris Prūsų lietuvių draugijų vardu įgaliojo Kongrese dalyvauti Vydūną. Kaip rašoma konsulo E. Jatulio 1930 m. gruodžio 16 d. laiške Lietuvos užsienio ministrui, tai buvo padaryta „atsižvelgiant į Lietuvos interesus, pono Ministro nurodymu“.

Vydūnas. 1930 m.

Dalyvavimą Kongrese Vydūnas panaudojo kaip realią proą iš tarptautinės tribūnos prabilti apie sunkią Prūsų lietuvių padėtį, mandagiai ir taktiškai iš vokiečių pareikalauti to, ko jie patys reikalauja iš kitų. Savo sveikinimo kalboje teigiamai įvertinęs oficialiai skelbiamas Kongreso intencijas, jis kartu išsamiai nušvietė nenormalią Prūsų lietuvių padėtį, parodė, jog valstybė su lietuviais elgiasi kaip tik priešingai, negu skelbiama Kongreso lozunguose.

Vydūno dalyvavimas Kongrese turėjo Prūsų lietuviams šokių tokių teigiamų padarinių. Buvo leista steigti privačias mokyklas, spaudai duotas nurodymas liautis varius grubią antilietuvišką propagandą (to nurodymo niekas nepaisė). 1930 m. gruodžio 27 d. įsikūrė „Kultūros“ draugija, kurios tikslas – šviesti (daugiausia skaitant paskaitas, organizuojant kalbos kursus ir pan.) savo tauta bei jos kultūra besidominčius Prūsų lietuvius. Tą šviečiamąjį darbą Vydūnas pirmiau dirbo „Susivienijimo“ bazėje. Daugiau laimėti nepavyko nieko, nors kitais, t. y. 1931 m., Kongrese (jame Vydūnas atstovavo ir Vilniaus krašto lietuviams) buvo įsakmiai keliamas klausimas dėl valdiškų mokyklų lietuviams steigimo. Bevaisis buvo Vydūno dalyvavimas Kongrese ir 1934 m.

Vydūno, kaip Prūsų lietuvių atstovo, dalyvavimas 1930 m. Europos tautinių mažumų Kongrese Ženevoje sukėlė Vokietijos tautinių mažumų sluoksniuose didelį nepasitenkinimą. „Vokietijos tautinių mažumų sąjungos“ vadovybė tai traktavo kaip patarnavimą skaldomajai Vokietijos imperialistų politikai. „Sąjungos“ veikėjas Janas Skala jos leistame žurnale „Kulturwehr“ paskelbė apie šį Vydūno žingsnį aršų kritinį straipsnį. Ta pati kritika grubesne foma buvo pakartota ir vienkartiname „Susivienijimo“ leidinyje „Litausche Stimme“, išleistame už „Sąjungos“ subsidijas. „Susivienijimas“ ir tuo nesitenkino – prieš Vydūną buvo sukel-

ta pikta, gerokai išpūsta, labai nekultūringa kampanija, kuri tęsėsi iki pat 1935 m., t.y. kol bet koks kultūrinis lietuvių veikimas buvo uždraustas.

Kritiškai vertinant Vydūno dalyvavimą minėtuose Kongresuose, galima jį apibūdinti kaip ne visai apgalvotą, neatsargų politinį žingsnį, kuriuo (to visai nenorint) gal kiek ir patarnauta skaldomosioms šio Kongreso vadovybės užmačioms. Tačiau mokėti už tą klaidą Vydūnui teko nepelnytai brangiai, juo labiau, kad toji klaida nė mažyte dalele neužtemdo jo didžiulių nuopelnų, kurių puolėjai stengėsi nė nematyti.

Žinoma, labiausiai Vydūnui teko kentėti nuo fašistujančių vokiečių neapykantos. Išgalint naciams, ypač Hitleriui atėjus į valdžią, kaip žmoniškumo apaštalas ne tik tarp lietuvių, bet ir tarp vokiečių pagarsėjęs filosofas ir rašytojas turi kęsti pačius grubiausius pasityčiojimus, netgi fizinio smurto akcijas. Rami, gandiška „ilgaplaukio lietuvių filosofo“ laikysena nacistinius fanatikus kartais sulaikydavo nuo tiesioginio fizinio smurto, tačiau kartu kėlė dar didesnę įtūžį, kuri jie, apspitę Vydūną gatvėje ar susirinkę prie namų, išreikšdavo pikčiausiais šūkalojimais, keiksmiais, drastiškaisiais grasinimais. Tačiau ne visada pasitenkindavo grasinimais – Vydūnas yra gavęs ne vieną smūgį, į jį pataikė ne vienas grumstas ar kitas kietas piktos rankos mestas daiktas, ne kartą yra byrėję jo buto langai. Kad ekscesai prieš garbingą lietuvių neįgytų pernelyg drastiško pobūdžio, dažnai jį tuėdavo saugoti policija.

Kai kurie užpuldinėjimai savo mastais būdavo išskirtiniai. Tiesiog antivydūniška, kartu ir antilietuviška demonstracija virto 1932 m. vasario 14 d. įvykiai, kilę kaip reakcija į vokiečių ir lietuvių santykių paaštrėjimą Klaipėdos krašte. Tą dieną Tilžėje, vienoje iš aikščių (Fletscherplatz), įvyko vokiečių protesto mitingas, nukreiptas prieš Lietuvos politiką Klaipėdos atžvilgiu. Maždaug tuo pat metu netoli nuo tos vietos

vyko „Kultūros“ draugijos surengtas lietuvių susirinkimas, kuriame Vydūnas skaitė pranešimą. Pasibaigus mitingui, kai kurie jo dalyviai šūkaliodami įsiveržė į salę, ir pranešimas buvo nutrauktas. Paskutinį iš salės išėjusį Vydūną apsiautė minia ir visą kelią, kol jis pasiekė namus, šūkavo: „Šalin išdaviką!“, „Į Klaipėdą jį!“, „Lietuviškas šuo!“. Tos pačios dienos popietę Vydūnas, kaip kasdien, ėjo čiuožyklon, bet ir čia jį puolė minia, ir teko grįžti namo. Vėl visą kelią lydėjo keiksmas besišvaistantis ir besispjaudantis fašistuojančių fanatikų būrys. Nuo tųsų mąstytoją apsaugojo policija, bet nuo svaidymų apsaugoti nepavyko, ir mestas kietas daiktas pataikė į kairįjį žandą. Vydūnui grįžus namo, minia, susibūrusi priešais jo langus, visą valandą skandavo „Šalin išdaviką!“. Menkesnio masto grasinimai su retomis išimtimis kartojosi kasdien beveik visus 1932 metus. 1933 m. kovo pradžioje uniformuoti hitlerininkai įsiveržė į Giedotojų draugijos repeticiją ir privertė dainininkus giedoti vokiečių himną. 1935 m. gegužės 17 d. aikštėje susirinkusi minia šūkavo prieš Vydūną, o paskui ėmė daužyti jo buto langus. Akmenų prilėkė ir į kambarį. Vydūno žmona bijojo, kad tik jo neužmuštų.

Skaudžius smūgius septintą dešimtį baigiančiam filosofui ir rašytojui siuntė ir pats likimas. 1933 m. liepos 14 d. po sunkios ligos mirė artimiausia jo kultūrinės veiklos bendražygė Marta Raišukytė, dalyvavusi Giedotojų draugijos veikloje beveik nuo pat jos pradžios. Su Vydūnu ją siejo ne tik bendri rūpesčiai draugijoje, bet ir nepaprastas sielų artumas, tos pačios išpažįstamos tiesos apie esminius būties dalykus. Ji buvo ir kūrybinio rašytojo darbo bendražygė, ne tik tvarkiusi „Rūtos“ bendrus reikalus, bet ir pasireiškusi kaip pirmoji kritikė ir patarėja, kaip daugelio tauriausių moteriškųjų personažų prototipas. Ji rengė spaudai Vydūno rankraščius, pati bandė plunksną publicistikoje, reiškėsi kaip vertėja. Labai skaudus Vydūnui buvo ir 1937 m. lapkritis: 14 d. mirė

mylimiausias brolis – Klaipėdos Luizės gimnazijos mokytojas Jurgis Storostas, o 28 d. šį pasaulį paliko žmona. Aktyviai visuomeniškai veikti, su daugybe žmonių bendrauti įpratusi, visų mėgtą ir gerbtą filosofą dabar slėgė ne tik persekiojimai ir patyčios, bet ir sunki vienatvės našta. „Ir likausi vienas tam siausiuose neapykantos ir paniekos rūkuose“, – parašys Vydūnas savo septyniasdešimtmečio išvakarėse.

Bet ir tai buvo dar ne viskas, ką Vydūnui teko iškęsti. Nuo grubių ekscesų policija jį saugojo, bet kartu ir pati jį sekė kaip politiškai nepatikimą, nuolat tikrino korespondenciją, kviesdavosi paaiškinimui dėl susitikimų su vienu ar kitu lietuviu bei valdžios pasitikėjimo neturinčiais vokiečiais. Per vieną patikrinimą finansinė policija aptiko Vydūnui pasirašyti siųstą Lietuvos žemės banko sąskaitą. Ją remdamasi, Karaliaučiaus krašto finansų tarnyba (Landesfinanzmat) apkaltino mąstytoją finansiniu sabotazu. To kaltinimo pagrindu buvo iškelta byla, ir 1938 m. kovo 11 d. Vydūnas areštuotas.

Mąstytojas buvo kaltinamas tuo, kad jo vardu Žemės banke Kaune esą įdėta 60 000 litų, apie kuriuos privalėta pranešti atitinkamoms įstaigoms. To nepadarius, pagal neseniai išėjusį įstatymą dėl Vokietijos piliečių užsienyje laikomo turto, nusikaltusiajam grėsė netgi mirties bausmė. Be to, Vydūnas esąs kaltas ir dėl to, kad iš Lietuvos pinigų gaunąs ne litais, o markėmis, kad markėmis ėmęs pinigų iš jam testamentu pavesto klaipėdiečio A. Bruožio palikimo, kad esą ne visi už Lietuvoje parduodamas knygas gaunami pinigai bei honorarai užregistruoti ar per vėlai užregistruoti.

Basiausias kaltinimas buvo dėl Žemės banke buvusių pinigų. Tuos pinigus (60 000 litų) pagal aukų lapus iš tikrųjų surinko Lietuvos visuomenė. Už juos buvo numatyta nupirkti ar pastatydinti Tilžėje kuklų namą, kuriame Prūsų lietuviai galėtų rengti savo kultūrinius renginius. Namu reikalui rūpinosi trumpai veikusi Prūsų lietuvių draugijų taryba, kurios

pirmininku buvo išrinktas Vydūnas. Tos tarybos vardu į Žemės banką Kaune ir plaukė Lietuvoje renkamos aukos. 1935 m. uždraudus visas draugijas, ši taryba irgi buvo panaikinta ir neteko jokių teisių, kartu ir teisės disponuoti surinktais pinigais. Akivaizdų faktą, kad Vydūnas juridiskai nebegalėjo būti tų pinigų savininkas ir į juos nepretendavo, hitlerinės Temidės tarnams buvo parankiau nutylėti. Sirguliuojantį septyniasdešimt metų sulaukusį filosofą ir rašytoją kalėjime pralaidė du mėnesius, o ir išleidę kaltinimo nepaneigė ir paliko griežtai policijos priežiūrai. Dar keletą kartų jis buvo kviečiamas tardymui. Beveik dvejus metus Vydūnas ieškojo teisybės įvairiose valstybės instancijose, rašinėjo į jas užklausimus. 1939 m. gegužės 15–16 d. buvo netgi numatytas teismas, bet netrukus atidėtas. Tiktai 1940 m. vasario 14 d. laišku buvo pranešta, jog teisingumo ministras, fiurerio įgaliotas, įsakė nutraukti Vydūno bylą dėl devizų įstatymo pažeidimo.

Iš kalėjimo Vydūną paleido ne vien dėl to, kad nebuvo rimtesnių duomenų fabrikuojamai bylai pagrįsti, ne atsižvelgiant į silpną jo sveikatą (dalį arešto, prižiūrimas policijos, jis praleido ligoninėje), bet daugiau dėl pasaulio kultūros veikėjų sluoksniuose pasigirdusių protesto balsų. Lietuvių rašytojų draugija išsiuntinėjo tarptautinėms rašytojų organizacijoms, įvairių šalių intelektualinio bendradarbiavimo komisijoms, literatūriniais laikraščiams ir žymiausiems kultūros veikėjams memorandumą dėl Vydūno įkalinimo. Į jį atkreipė dėmesį net Sovietų Sąjungos („Literaturnaja gazeta“, „Internacionalnaja literatura“) ir kitų šalių spauda. Ryšium su šia akcija 1938 m. gegužės 2 d. į Kauną buvo atvykęs Vokietijos rašytojų sąjungos pirmininkas F. Blunkas, kuriam grįžus į Berlyną, Vydūnas buvo netrukus (gegužės 9 d.) paleistas.

Dar prieš patekdamas į kalėjimą, Vydūnas rūpinosi leidimu persikelti Lietuvon, kur tikėjosi be didesnių rūpesčių galėsiąs atsidėti kūrybai ir atsikvėpti nuo kasdien lydėjusios

paniekos ir persekiojimo. Buvo netgi jau paruoštas butas Šilutėje, o šio miesto gyventoja Anė Rimdžiuvienė, kaip vegetarė, apsiėmė tvarkyti jo namų ūkį. Tačiau po kalėjimo policijos priežiūrai paliktam, teismo organų galutinai neišteisintam Vydūnui valdžia prašomo leidimo nedavė, uždraudė netgi trumpam į Lietuvą nuvažiuoti.

Asmeninis gyvenimas po kalėjimo Vydūnui buvo kiek ramesnis, be reikšmingesnių atsitikimų, mažiau patiriama neapykantos iš sutinkamų žmonių. Santykiuose su Tilžės gyventojais atsiranda nelaukto palankumo momentų: antifašistiškai nusiteikę žmonės ima Vydūnui rodyti palankų dėmesį ir atvirai reikšti pagarbą. Nutrūkus visuomeninei veiklai, daugiau atsiduodama kūrybiniam darbui. „Tai sėdžiu sau ramus dažniausiai už rašymo stalo ir rašau visa ko“, – sakoma viename iš to meto mąstytojo laišku. Nors to ramaus sėdėjimo dabar lyg ir niekas tiesiogiai nedrumsčia, tačiau ramybė tėra išorinė, tik tariama. Vydūnas ne iš tų indiškiosios išminties sekėjų, kurie būtų galėję visai atsiriboti nuo pasaulio ir panirti nirvanon tada, kai tą pasaulį yra apnikę piktieji demonai. Tautos, pasaulio kančia buvo ir jo kančia. Kaip asmeninės tragedijos jį sukrečia Klaipėdos krašto užėmimas („siurprizas“ 71-ajam gimtadieniui), karo pradžia, Lietuvos nepriklausomybės netektis. „Tik netrukus smarkavimo ir skausmų bangos pagavo mane nuolat smarkiaus supti (...). Net kietaime nakties miege ji [karo audra – V. B.] man sukėlė baisius regėjimus. Tada prieš visa tai asmeniškasis mano vargas atrodė man kaip menkas šmėkštelėjimas (...). Vis iš naujo manyje atsiliepė karų pataikintų žmonių skausmai, tarsi aš pats patirčiau, ką tėvai kenčia, netekę sūnaus, moters, likusios be vyro, sesers be brolio, vaikai be tėvo, draugai be draugo. Ir gal dar skaudžiau mane žeidė tai, su kokia velniška neapykanta tautos ir atskiri žmonės prieš vienas kitą apsiireiskė. Vargau viso to draskomas kaip koks kankinys“.

KITO KARO IR POKARIO METAIS

Dar iki kalėjimo Vydūnas buvo baigęs taisyti ir papildyti 1935 m. parašytąjį veikalą „50 metų tautinių Prūsų lietuvių draugijų gyvenimas“. Dienos šviesos jis, deja, neišvys.

Kiek atsigavęs po kalėjimo, rašytojas parengia spaudai kelis anksčiau rašytus dramos kūriniai, baigia pradėtus straipsnius. Šiais darbais jis „kilęs mąstymo bei regėjimo laipsniais į dvasinį gyvenimą, kuriame plasto tautos širdis“. Netrukus mąstytojas susikaups filosofiniam savo laiko vyksmų apmąstymui, stengsis paaiškinti būtiškąjį jų lemtumą. Darbar „pagaliau ir iškilau dar aukščiau už tautišką gyvumą“, – pasisakys apie savo darbą. Vydūnas mėgina aprėpti visos žmonijos sąmonėjimo raidą, išryškinti „aukščiausius žmoniškumo sąmoningumo dalykus“, kuriais laiko didžiąsias pasaulio religijas, jų šventraščiuose išsakytas tiesas. Jis imasi dar kalėjime sumanyto veikalą „Žmonijos sąmoningumas jos tikiybiniuose pavadinimuose, šventraščiuose ir šventuose žymženkluose“, kurį 1941 m. pavasarį atiduoda spausdinti. Tačiau išspausdinta knyga lieka gulėti O. v. Mauderodės spaustuvės sandėlyje, nes dėl autoriaus politinio nepatikimumo neduodamas valdžios leidimas ją platinti. Išgavęs tvirtą pažadą knygos ničniekam neduoti, spaustuvės šeimininkas paslapčia įteikia autoriui 14 egzempliorių. Tai buvo paskutinė Tilžėje išleista Vydūno knyga, paskutinė pažymėta „Rūtos“ bendrovės ženkle.

Kurdamas šį veikalą, mąstytojas dirbo ir kitus darbus – 1938 m. liepos mėnesį pradėjo, o 1940-aisiais baigė „Kalėjimų-laisvėjimą“ – autobiografinį pasakojimą apie už grotų patirtus išgyvenimus, ten kilusius apmąstymus ir prisiminimus. Vydūnas rašo Lietuvos laikraščių ir žurnalų („Akademiko“, „Dienovidžio“, „Jaunosios Kartos“, „Lietuvos aidas“, „Naujosios Romuvos“) užsakomus straipsnius, kartu imasi dar vie-

no svarbaus darbo – verčia jam didelės įtakos padariusią senovės indų filosofinę poemą „Bhagavadgytą“. Pirmiau buvo bepasirenkęs kinų mąstytojo Laozi traktatą apie Dao, bet atidėjo. „Bhagavadgytą“ vertė penkis kartus, penktąjį baigė 1939 m. vasarą ir siuntė kalbininkui A. Saliui, kad tas pažiūrėtų, „ar taisyklingi yra vartojami nepaprasti žodžiai“, bet atsakymo nesulaukė. „Karui siaubus pirmais metais“ (greičiausiai 1939-aisiais), parašyta ir glausta mąstytojo dvasinių ieškojimų istorija „Atsiminimai ir svarstymai tikybos atžvilgiu“, kuri paskelbta tebuvo po autoriaus mirties Australijoje (Melburne) 1954 m. išėjusiame „Atolo“ metraštyje. Iš karo metu parašytų darbų yra žinomi dar du straipsniai – „Didžioji žmonijos valanda“ ir „Žmogaus susivokimas“. Šis buvęs skirtas šeštajam, jau nebeišėjusiam, „Kūrybos“ žurnalo numeriui. Karo metais Vydūnas parašė ir filosofinių darbų vokiečių kalba. Tai keletas straipsnių, skirtų religijos klausimams, ir vienas stambus (apie 300 p.) traktatas – „Svarstymai apie sąmonės slėpiningumą“ („Erwägungen zum Bewusstseinsgeheimnis“). Pastarasis buvo lyg ir 1936 m. išleistos lietuviškos „Sąmonės“ naujas variantas, kuriame „kiek kitaip ir giliau dėstomos mintys vok. kalba“. Šio veikalo rankraštis įteikiamas Berlyno „Mehdem“ leidyklai, po kurios griuvėsiais ir liko palaidotas. Baigęs šį traktatą, Vydūnas planavo dar „rašyti seniai apgalvotą lietuvišką veikalą“. Sunku pasakyti, koks tai turėjo būti kūrinys, nes nei jo, nei konkretesnių paaiškinimų apie jį užtikti nepavyko.

Kaip matyti iš paminėtų darbų, neramiais karo metais Vydūno kūrybinė galia nė kiek nebuvo sumažėjusi. Darbinumą ir kūno žvalumą išlaikyti jam padėjo jau daugelį metų praktikuojamas sveikas jogos principais grįstas gyvenimo būdas, vegetariška mityba, dvasinis susitelkimas, meditacijos. Štai kaip jis pats aprašo tuometinę savo gyvenimo dieną: „Keliuosi rytmetį tarp 5 ir 6 ir atlikęs pratimus ore nusi-

taišės, parsinešęs 7 val. pieną, valgau pusryčius: išmirkytas avižų spurganas su obuoliu, gabalą duonos su sviestu ir ½ taurikės pieno, pagaliau dar taurikę žolinės iš mentės, svaržolių, visokių lapų, liepos žiedų ir t.t. pakaitomis su maža medaus. Toliau už rašymo stalo maždaug ½ 9 arba 9. – Rašęs iki ½ 12 žygiuojuos arba vaikščioju po Jokubinę susišildamas. Labai man dabar šalta. Vis tenka guminėje karšto vandens prie kojų turėti. Tik vaikščiodamas sušyly. – Toliau ruošiuos pietus ir esu maždaug 2 – val. pavalgęs. Nuplovęs indus, harfuuju arba skaitau. Valgydamas klausaus žinių iš bangų. – ¼ arba ½ val. tada miegu ir vėl dirbu iki 6 – val. Vėl žygiuojuos jeig reikalas ką nors mitimui nusipirkti, arba ir kur užeinu kelis žodžius išgirsti. – Tada namiej vėl ruošiuos vakarui, klausaus žinių, maudaus ar visu kūnu, ar įsisėdęs, ar tiktai kojas ir atgulu maždaug 9 – val. Miegu verandoje, vadinas, ore. Tik žiemą šalant daugiau negu 5°C įsikraustau į kambarį“.

Taip bėgo Vydūno dienos iki 1944-ųjų spalio. Kaip ir visi Tilžės gyventojai, jis buvo evakuotas į Vokietijos gilumą. Spalio 2 d. pasiėmęs rankraščius ir būtiniausius daiktus, mąstytojas paliko liepsnojančią Tilžę ir šiaip taip pasiekė Povarbu (Powarben) dvarą netoli Karaliaučiaus, iš kur po kelių mėnesių 1945 m. sausio 26 d. kartu su jį priglaudusiu šeimininku per šaltį arkliais patraukė toliau į Vakarus. Vasario 9 d. Noikure (Neukuhr) lipdamas į laivą, Vydūnas įkrito į jūrą ir vos nenuskendo. Laivu pasiekęs Noiforvaserį (Neufohrwasser), toliau keliavo traukiniu iki Riugenvaldės (Ruegenwalde), iš kur po dviejų mėnesių važiavo iki Eikfyro (Eickfier). Šioje Pomeranijos vietovėje buvo apsisotą daugiau kaip metams – nuo 1945 m. balandžio d. iki 1946 m. liepos 17 d. Paskui – tolesnė kelionė Vokietijos gilumon.

Paskutinis rašytojo kelionės etapas (nuo Eickfiero) buvo labai sunkus. Kaip pats rašo, nuo 1946 m. liepos 19 d. iki

Joninių šventė Juodkrantėje. 1930 m.

Prie lietuvių gimnazijos Diepholce. 1951 m.

rugpjūčio 4 d. teko gyventi pereinamoje stovykloje Ščecine. Čia sąlygos buvo ypač blogos – prastas maistas, miegoti teko ant šaltų cementinių grindų. Po žiauraus sumušimo gegužės 2 d. Vydūnas tebebuvo tikras ligonis. Iš Ščecino kelionė tęsėsi traukiniu. Vydūnas iš silpnumo vos galėjo paeiti, o važiuoti teko perpildytame troškiamame vagonė. Čia jis visai nusilpo, ir kelionė galėjo baigtis tragiškai. Tačiau, laimei, pasitaikė vokiečių gydytojas, kuris išskeldino ligonį iš traukinio ir pristatė į Liubeko ligoninę. Taip baigėsi sunkiausias Vydūno lemties išmėginimai, kuriuos jis pats apibūdino kaip biblinio Jobo dramą, kaip piktųjų demonų siautulį.

Ligoninėje Vydūnas išbuvo iki 1946 m. rugsėjo 4 d. Rūpestingai personalo slaugomas, gana greitai pasitaisė. Anglų komendanto padedamas, rašytojas susisiekė su lietuviais. Rugpjūčio 14 d. jį aplankė gimnazijos mokytojas, buvęs jo mokinys ir sekėjas „Skautų Aido“ redaktorius Antanas Krausas, taip pat advokatas Indreika ir Stalioraitis. Kiek vėliau – poetas F. Kirša. Nuo tada Vydūnas pateko patikimon lietuvių tremtinių globon, buvo aprūpintas vegetarišku maistu ir kitais būtiniais dalykais. Atsigavęs ir pajutęs tremtinių bendruomenės dėmesį, mąstytojas ir pats stengiasi kuo galėdamas palengvinti tėvynės netekusių žmonių dalį. Dar ligoninėje būdamas, lietuviams jis perskaitė paskaitas „Žmoniškėjimo kelias“ ir „Kas yra žmogus“.

Rugsėjo 4 d. Vydūnas, A. Krausui rūpinantis, palieka ligoninę ir F. Kiršos lydimas P. Zundės parūpintu automobiliu išvažiuoja į anglų zonoje buvusį Vestfalijos miestą Detmoldą. Dar tos pačios dienos vakare dalyvauja lietuvių rašytojų susitikime, sako jame kalbą „Pagrindinė sąlyga tautos laisvei įgyti“. Detmolde kiek pagyvenęs viešbutyje, paskui lietuvės B. Rėklaitienės parūpintame bute Moltkės gatvėje Nr. 34, nuo lapkričio 12 d. apsigyveno Moltkės gatvės Nr. 36, kur ir praėjo likusieji gyvenimo metai.

Dramatiškosios kelionės metu Vydūnas neteko ne vien spausdintojo veikalo „Žmonijos sąmoningumas“ paskutinių egzempliorių, bet ir 1935 m. rašyto veikalo „50 metų tautinių Prūsų lietuvių draugijų gyvenimas“ mašinraščio, kitų smulkesnių paskutinio laiko darbų. Ypač sunkiomis sąlygomis gyvendamas Eikfyre, Vydūnas nemažai rašė. 1945 m. rugpjūčio 7–31 d. buvo sukurtas traktatas „Taurės žmoniškumo užtekejimas“ (išl. 1948). 1945 m. Kalėdomis pažymėtas ir vokiškai rašytas darbas „Religija per žmonijos istorijos tūkstantmečius“ („Die Religion in Jahrtausende der Menschheitsgeschichte“). Šis veikalas dabar išspausdintas Vydūno „Raštų“ ketvirtajame tome (1994). Jį kartu su kitais vokiškai rašytais darbais prof. V. Falkenhanas padovanojo Maironio Lietuvių literatūros muziejui. Eikfyre buvo parašyti ir autobiografiniai apmąstymai – „Daimonams paliktas“. Pasiekęs Detmoldą, Vydūnas jau turėjo sukūręs ir keturiasdešimties puslapių traktatą „Didysis klausimas“ („Die grosse Frage“), skirtą tragiškam vokiečių tautos likimui (išspausdintas „Raštų“ 4 tome).

Detmolde, ypač pirmaisiais metais, Vydūnas buvo gana kūrybingas: „Nors senatvė apsireiškia man visaip, vis dėlto esu dar gana vikrus ir galiu dirbuoties, rašyti. Tik nespėju visų reikalavimus patenkinti. Turiu prisiveikti. Bet man yra malonu, kad galiu rašyti. Rodos ir pasiseka“. Iš stambėlesnių čia sukurtų darbų minėtini apysakėlė vokiečių kalba „Paprasto lietuvių palikimas“ („Ein Nachlass schlichter litauischer Menschen“) bei Mažosios Lietuvos veikėjo S. Simonaičio prašymu parašyta studija apie K. Donelaitį. Be to, jam nuolat teko įvairių išėivijos leidinių redakcijų užsakymu rašyti daugybę straipsnių. Jų kelias dešimtis randame „Aiduose“, „Drauge“, „Jaunimo Ratelyje“, „Keleivyje“, „Krivulėje“, „Lietuvininkų Kalendoriuje“, „Lietuvių Žodyje“, „Mūsų kelyje“, „Mūsų Vytyje“, „Mintyje“, „Sėjoje“, „Nepriklausomoje Lietuvoje“, „Skautų Aide“, „Tremtyje“, „Žingsniuose“ ir kitur.

Liko ir nepaskelbtų Detmolde rašytų Vydūno straipsnių. Kai kurių vertimai pasirodė Lietuvoje („Raštų“ 4 tome).

Vydūno gyvenimas Detmolde buvo ne toks uždaras ir atsiskyrėliškas kaip Tilžėje. Rašytojas nebesiėmė didesnių kūrybinių darbų, bet noriai dalyvavo tremtinių kultūriniame gyvenime, lankėsi beveik visuose Detmolde, Blomberge, Oldenburge, Merbeke ir kitur apsisitojusių lietuvių susibūrimuose, šventėse, sakydavo kalbas. Ypač laukiamas rašytojas buvo Detmolde bei Diepholce iškūrusiose lietuvių gimnazijose, taip pat skautų organizacijose, kurias globojo minėtasis A. Krausas. Skautai kiek galėdami rėmė Vydūną, leido jo knygas. Lietuvių skautų brolijos vadija išleido „Tairesnio žmoniškumo užtekėjimą“ (1948) ir „Bhagavadgytos“ vertimą (1947).

Kaip aktyvų lietuvių kultūrinio gyvenimo dalyvį, Vydūną savo garbės nariu išsirinko Lietuvos Rašytojų Tremtinių Draugija, Mažosios Lietuvos Taryba, Lietuvių Žurnalistų Sąjunga, Akademinis Jaunuomenės Sambūris „Šviesa“, Baltijos universiteto Pineberge lietuviai studentai ateitininkai ir kiti.

Labai gražiai buvo paminėta Vydūno 80-mečio sukaktis. Iškilmės, dalyvaujant pačiam jubiliatui, įvyko 1948 m. kovo 21 d. Augustdorfo (netoli Detmoldo) lietuvių stovykloje. Vydūną sveikino daugelio jau nebesančių ar tremtyje atsidūrusių lietuviškų organizacijų bei draugijų atstovai. Buvo paskaityta daugybė sveikinimo laiškų ir telegramų iš įvairių pasaulio kraštų, padeklamuotos ištraukos iš „Probočių šešėlių“ ir „Amžinos ugnies“, pranešimus apie Vydūno gyvenimą ir kūrybą skaitė A. Krausas ir P. Naujokaitis. Didelė dovana mąstytojui buvo ir šiam jubiliejui skirta knyga, kurią sudarė ir redagavo A. Merkelis. Joje tilpo ištraukėlės iš Vydūno veikalų, A. Merkelio, J. Strolios, A. Krauso, P. Markelio straipsniai, M. Vaitkaus, M. Katiliškio, J. Šaulio, J. Končiaus atsiminimai.

Buitis Detmolde buvo gana gera. Šeimnininkai Retmeieriai rašytoją aptriūsdavo, o vegetarišką maistą gamindavosi

pats iš produktų, gaunamų per Lietuvos Raudonąją Kryžį, taip pat iš Amerikoje ar Anglijoje gyvenusių bičiulių ir gerbėjų. Šiuo maistu Vydūnas dalijosi su Berlyne gyvenusiomis ligotomis seserimis. „Mano seselės Berlyne visaip vargsta. Siūsdavau kas savaite jiedviem vieną, kartais du ar tris pakietėlius“. Jas retsykais aplankydamas, nors tai nebuvo lengva. Viena po kitos jos mirė 1950 m. Vienintelis likęs pusantrų metų jaunesnis brolis gyveno toli.

Gyvenimui įėjus į normalias vėžes, susitvarkė fizinių ir dvasinių kančių apardyta sveikata. To meto laiškuose nėra jokių nusiskundimų dėl jos. Kartais rašytojas „kūnelį pastiprindavo“ Bad Pyrmonte O. Buschingerio sanatorijoje, kur savininko būdavo maloniai sutinkamas. 1951 m. pavasarį ten pabuvus, kūno svoris pakilo nuo 38 iki 41 kg.

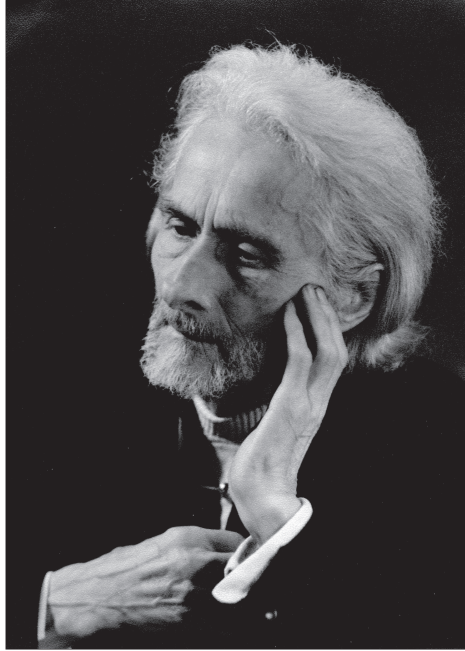
Mėgdavo Vydūnas pavaikščioti po Detmoldą – nedidelį, jaukų, senove dvelkiantį, prie gražaus Teutoburgo miško prigludusį, upelių ir tvenkinių išraižytą Vestfalijos miestą, buvusios Lipės kunigaikštystės sostinę, apžiūrinėti gausius jos istorijos, kultūros, architektūros paminklus. Uoliai lankydavosi bažnyčiose. „Bet dalyvauju ir pamaldose visokiuose šventnamiuose, kas šventadienį kitame. Linkėdamas sušvitimo einantiems ten pareigas ir susirinkusiems“. Labiausiai Vydūnas brangino čionykščių žmonių nuoširdumą, kuris jį maloniai stebino: „Bet kaip žmonės mane Detmoldė pasitinka, yra man tarsi kas naujo. Tiek malonumo ir pagerbimo man pareiškama, ko, rodos, ligi šiol nebuvau patyręs ar gal tuo nesidomėjęs. Dalyvaujant Hamburge tilžiškių susirinkime šių – 1952 – metų rugp. 9–11 d. Tilžės 400 metų sukaktuvėms minėti man atrodė tiesiog netikėtina, kad ir tilžiškiai mane taip širdingai pasveikino, kuriuos vos beatsiminiau. Vieni sakė klausęsi dažnai viešų mano sakytų kalbų, kiti, kad buvę mano mokiniai, o kiti ir lietuvių giedotojų draugijos nariai.

Dabar Detmolde gatvėse mane sveikina žymūs žmonės, net aukšto amžiaus moteros. Kabina ir kviečia jas aplankyti, norėtų su manim pasikalbėti. Kiti klausia, ar galėtų mane aplankyti ir paklausti apie visokius gilesnius gyvenimo klausimus: girdėję manęs viešai apie tai kalbant. Ateina į namus mane pasveikinti ir mokslininkai, kunigai ir valdininkai. Labai ypatinga ir tai yra, kad gatvėje, kurioje gyvenu, netgi dar maži vaikai į mane žiūri lyg nusistebėdami ir tad mane sveikina. Mažos mergytės pribėgusios man ištiesia rankelę ir šnekiną. Tik savo ausimis retai tepagaunu, ką pareikšti nori. Bet sveikina mane tūlose gatvėse ir jaunuolės bei jaunuoliai, kad sunku pasiaiškinti, ką tai reiškia.

Vėl giliai ir mane tai paliečia, kad tūli tilžiškiai vokiečiai, kurie gyvena Detmolde, mane pasitinka labai širdingai ir su pagerbimu. Tilžėje tūlais metais rodėsi, lyg kad vokiečiai mane smerkia, o dabar iš jų patiriu, ką nebūčiau tikėjęs. Tūli buvo net aukšti valdininkai. Bet yra Detmolde ir lietuvių, o tai man yra itin malonu, kad jie mane pasitinka ir man pasireiškia.“

Vietos vokiečių inteligentija Vydūną gerai pažinojo ir dėl to, kad jis lankė ne tik lietuvių, bet ir jų renginius, mielai klausydavosi paskaitų, kuriose užduodavo bene daugiausia klausimų ir aktyviai diskutuodavo. Apie tauriai atrodžiusį gyvą lietuvių senuką, ypač įstabų tuo, kad nevalgė mėsos, dar ir šiandien tebeprisimena kai kurie kaimynystėje gyvenę vyresnieji detmoldiečiai. Deja, jų irgi belikę vos vienas kitas.

1952 m. gruodžio pabaigoje, po Kalėdų, Vydūną,ėjusį gatve, partrenkė motociklas ir smarkiai sužeidė kelį. Nuo 1953 m. sausio 2 d. rašytojas trumpai gydėsi Bad Pyrmonte. Grįžęs ėmėsi rašyti straipsnius, kuriuos buvo užsakiusios vietos bei užjūrio lietuvių laikraščių redakcijos, besiruošiančios pažymėti Vydūno 85-metį. Rašytojas jautėsi žvalus ir darbingas. Pakviestas pažadėjo pats vienas traukiniu atvažiuoti į Diepholcę veikusios lietuviškos gimnazijos ruošiamą vasario 16-osios

minėjimą (žadėjęs lydėti žmogus susirgo). Vasario 11 d. laišku gimnazijos direktoriui A. Giedraičiui praneša, kada ir kaip atvažiuos. Tačiau kitą dieną, vasario 12-ąją, jau priverstas taip parašyti: „Vakar prieš 7-val. vakare pagavo mane ypatingas šalčio supurtymas, kad turėjau į lovą atsigulti. Labai ir varginos kosulys ir didis kūno silpnumas“. Kamavęsis visą naktį, silpnai jautėsis ir rytą. Pavalgęs ir kiek dar pailsėjęs, ėjęs pasivaikščioti, o grįžęs, išgėręs karštos arbatos ir jausdamasis labai blogai, vėl atsigulęs. Tikėtis atsigauti ir minėjamą kaip nors atvažiuoti. Tačiau vasario 13 d. vėl siunčiamas drebančia ranka rašytas toks laiškutis: „Didžiai Gerbiamasai, tai tik nelemta dalyvaut Jūsų susirinkime. Dar vis turiu gulėt ir dienos laiku ir atsikėl, tik Jums dar rašyt pasveikinimą visiems. Vydūnas“. Tai vienas iš paskutinių, jei ne pats paskutinis Vydūno laiškas.

Persišaldžiusį apėmęs gripas komplikavosi į plaučių uždegimą. Vasario 20 d. prabudęs papasakojo šeimininkei tokį regėjimą: „Mačiau baltai apsirengusią gražią moterį. Norėjau ją aiškiau pamatyti, tada ji dingo. Po to pasirodė rašysena (raštas). Atsisėdau, kad geriau pamatyčiau. Dingo...“ Šeimininke tą regėjimą perpasakojo rašytoją nuolat lankydavusiam E. Simonaičiui. Tos dienos rytą (13.30 val.) jis buvo atėjęs pas ligonį. Teužtruko tik porą minučių, nes Vydūnas buvęs labai silpnas. Žadėjęs aplankyti vėliau, bet kitą dieną atėjusi pas jį rašytojo pagalbininkė dar nuo Tilžės laikų Margarita Kėkštaitytė ir pranešusi, kad vakar, t. y. vasario 20 d., 17.40 val. Vydūnas miręs. Po pietų temperatūra pakilusi iki 41 laipsnio karščio, bet rašytojas vis tiek norėjęs atsikelti ir būtinai sutvarkyti siuntimui laiškus. Šeimininke, kuri paskutiniu laiku beveik visai nuo jo nebesitraukė, neleidusi. Tačiau pas ją užėjęs žmogus, ir ji trumpam iš kambario išėjusi. Grįžusi rado išlipusį iš lovos ir sukniubusį ant grindų. Įkeltas į patalą, netrukus amžinai užmerkė akis.

Laidotuvės įvyko vasario 26 d. Detmoldo senosiose kapinėse. Cinkuotas karstas, apdengtas lietuviškąja trispalve, buvo įdėtas į mūrytą kapo duobę, tikintis, kad didžiojo tautos išminčiaus palaikai bus kada nors pargabenti į Lietuvą.

Netrukus ant kapo buvo pastatytas pilkas Lietuvos riedulius primenantis akmuo, kuriame gotiškomis raidėmis iškalta „Vydūnas. 1868–1953“. Čia mąstytojo kūnas ilsėjosi trisdešimt aštuonerius metus. 1991 m. spalio 19 d. buvo įvykdyta jį laidojusiųjų valia: Vydūno palaikai grįžo į laisvą Lietuvą ir visam laikui atgulė Bitėnų kapinaitėse prie Rambyno.

„Spindulys esmi begalinės šviesos“, – skelbia užrašas, iškaltas metaliniuose kapinaičių vartuose, kuriuos pastatė Vydūno draugija. To spindulio šviesa sklinda mums iš paliktų mąstytojo raštų, raginančių, kad kuo daugiau ir kuo tauresnio žmoniškumo įneštume į tą pasaulį ir į tą laiką, kuriuo gyventi mums skyrė Aukščiausiasis.

TURINYS

Pratarmė	5
Vaikystės ir paauglystės metai	6
Darbas, studijos, kultūrinė veikla	13
Karo metu ir po karo	32
Kito karo ir pokario metai	52

NAUJAUSI VYDŪNO RAŠTŲ LEIDIMAI

- Vydūnas*. Raštai. – T. 1–4. – Vilnius: Mintis, 1990–1994.
Vydūnas. Sveikata, jaunumas, grožė. Gimdymo slėpiniai. – Kaunas: Farmacija, 1991.
Vydūnas. Mano Tėvynė. – Kaunas–Čikaga: Akademinio skautų sąjūdžio Vydūno fondas, 1999.
Vydūnas. Amžina ugnis [dramos]. – Vilnius: Alma littera, 2001.
Vydūnas. Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių. – Vilnius: Vaga, 2001.
Vydūnas. Pasikalbėjimai apie sveikatą [Sudarytoja Rima Palijanskaitė]. – Klaipėda, 2004.

NAUJAUSIA LITERATŪRA APIE VYDŪNĄ

- Aleknavičius B.* Vydūnas: Albumas. – Vilnius: Mintis, 1999.
Bagdonavičius V. Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai. – Vilnius: Mintis, 1987.
Bagdonavičius V. Sugrįžti prie Vydūno. – Vilnius: Kultūra, 2001.
Bagdonavičius V. Vydūno etika. – Vilnius: Lietuvos etinės kultūros draugija „Ethos“, 2003.
Martiškaitė A. Vydūno dramaturgija. – Vilnius: Litimo, 2000.
Tamošaitis R. Kelionė į laiko pradžią: indų idealizmas, Vydūnas, Krėvė. – Vilnius: Pradai, 1998.
Vydūnas lietuvių kultūroje: Straipsnių rinkinys [sudarytojas V. Bagdonavičius]. – Vilnius, 1994.
www.vyduno.draugija.com

Bagdonavičius, Vaclovas

Ba-121 Vydūnas / Vacys Bagdonavičius; Kultūros, filosofijos ir meno institutas. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
– 64 p.: iliustr.

Bibliogr.: p. 63.

ISBN 9986-638-56-9

Pateikiama trumpa įžymaus lietuvių mąstytojo, rašytojo ir kultūros veikėjo Vydūno (1868–1953) biografija, išryškinami svarbiausieji jo kūrybinės bei visuomeninės veiklos momentai bei nuopelnai tautai.

UDK 1+008](474.5):929Vydūnas+888.2:929Vydūnas

Vacys Bagdonavičius

VYDŪNAS

Trumpa biografija

Išleido Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

Spausdino Standartų spaustuvė, Dariaus ir Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius